

Anna Kossowska

RODZINY WIELOPROBLEMOWE — CHARAKTERYSTYKA 222 RODZIN Z DZIELNICY PRAGA-PÓŁNOC

I. UWAGI WSTĘPNE

W piśmiennictwie kryminologicznym spotykamy się często z zagadnieniem rodzin charakteryzujących się szczególnym nasileniem cech negatywnych ze społecznego punktu widzenia. Cechy te mogą być różne. Mogą dotyczyć zarówno funkcjonowania rodziny jako instytucji społecznej w kontekście innych instytucji, jak i indywidualnych zachowań poszczególnych członków rodzin, które to zachowania świadczą o ich nieprzystosowaniu społecznym. Ten drugi aspekt wyłania się szczególnie często w badaniach przestępców, zwłaszcza nieletnich, i ich środowisk rodzinnych¹

W większości prac autorzy zgodnie stwierdzają, że rodziny uważane przez nich za najgorsze cechuje alkoholizm, przestępczość, prostytucja, zaniedbywanie małych dzieci, przy czym wymienione tu objawy wykołajenia społecznego obejmują wszystkich lub większość dorosłych oraz młodocianych i nieletnich członków badanych rodzin.

We wspomnianych pracach nie badano jako samoistnego problemu zagadnienia funkcjonowania rodziny ocenianej negatywnie; zajmowano się tym zjawiskiem na tyle, na ile wynikało to z analizy całokształtu sytuacji życiowej badanej grupy nieletnich bądź młodocianych. Badano więc w zasadzie ewentualny wpływ środowiska rodzinnego na stopień nieprzystosowania i wykołajenia społecznego dzieci i młodzieży.

Od innej strony rozpatrywali zagadnienie ci badacze, którzy zajmowali się sytuacją rodzin alkoholików; starali się oni stwierdzić, jakie skutki dla rodzin i poszczególnych jej członków wynikały z faktu nalogowego alkoholizmu któregoś z członków rodziny².

¹ Obszerny przegląd piśmiennictwa na ten temat H. Kołakowska-Przełomiec: *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych*, [w:] J. Jasiński, red.: *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*. Wrocław 1978.

² Por. np. S. Batawia: *Spoleczne skutki nalogowego alkoholizmu*, Warszawa 1951; A. Strzembosz: *Dzieci z 200 rodzin alkoholików i alkoholiczek*, „Archi-

Wyłania się jednak potrzeba całościowej analizy rodzin o szczególnym nasileniu cech negatywnych. Chodziłoby tu zatem zarówno o opis stopnia nieprzystosowania społecznego poszczególnych członków badanej rodziny, jak i uchwycenie specyfiki strukturalnej tych rodzin i mechanizmów zakłócenia ich funkcjonowania, a także zagadnienie ich związków z szerszym środowiskiem.

Nie ulega wątpliwości, że takie środowiska rodzinne, w których obserwujemy szczególne nasilenie występowania różnych cech szkodliwych ze społecznego punktu widzenia, stanowią poważny problem społeczny.

Wyłania się w tym miejscu kwestia terminologiczna. W rozważaniach nad wspomnianym tu typem rodzin byłibyśmy skłonni używać terminu „rodziny problemowe” lub „wieloproblemowe” jako oddającego dość dokładnie istotę zagadnienia. W piśmiennictwie zagranicznym jednakże (w przeważającej części anglosaskim) przyjęło się stosowanie terminu *problem families* lub *multiproblem families* w nieco odmiennym znaczeniu. H. Mannheim³ stwierdza, że większość piszących na temat *problem families* ma wprawdzie na myśli rodziny wykazujące szczególny zbiór cech uważanych za niepożądane ze społecznego punktu widzenia, jak „upijanie się, zaniedbywanie dzieci, nędza, defekty fizyczne i umysłowe, tendencja do życia w brudzie i zaniedbaniu itp.”, ale nade wszystko podkreśla się wysuwanie przez te rodziny żądań stałych dotacji pod adresem opieki społecznej przy jednoczesnej nieumiejętności osiągnięcia rzeczywistych korzyści z uzyskanej pomocy. Na tę stronę zagadnienia *problem families* kładą nacisk Philip i Timms⁴ w swym przeglądzie piśmiennictwa przedmiotu. Stwierdzają oni, że we wszystkich pracach na ten temat podkreśla się nieumiejętność korzystania z pomocy uzyskiwanej od różnego rodzaju służb społecznych, a co za tym idzie niemożności osiągnięcia minimum standardu życiowego i to niezależnie od przyczyn i nasilenia objawów uważanych za problemowe⁵.

Jest rzeczą interesującą, jak stwierdza B. Wootton⁶, że badacze rodzin problemowych na ogół nie zaliczają przestępczości do cech charakterystycznych dla tego typu rodzin. Wydają się poszukiwać w syndromie cech „problemowych” jedynie uwarunkowań zachowań przestępczych, nie

wum Kryminologii”, t. VII, Warszawa 1978; A. Strzembosz: *Zapobieganie nieprzystosowaniu społecznemu dzieci i młodzieży*. Warszawa 1979.

³ H. Mannheim: *Comparative Criminology*, London 1965, Routledge and Kegan Paul, s. 624—625.

⁴ A. F. Philip, N. Timms: *The Problem of „The Problem Family”*, London 1975

⁵ Por. także C. D. Tait, E. F. Hodges: *Delinquents, their Families and the Community*, Springfield 1962, Charles C. Thomas.

⁶ B. Wootton: *Social Science and Social Pathology*, London 1963, George Allen, s. 51—62.

traktując tych ostatnich jako problemu samoistnego. Niektórzy autorzy jednak starali się poznać bliżej rozmiary nieprzystosowania społecznego członków rodzin problemowych — wliczając w to także i przestępczość. H. Wilson stwierdziła, że współczynnik przestępczości nieletnich dla 52 rodzin problemowych w Cardiff był osiem razy wyższy od przeciętnego dla Cardiff, a także ponad dwukrotnie wyższy niż dla rodzin nieproblemowych mieszkających w ich najbliższym sąsiedztwie. Autorka skłonna jest szukać uwarunkowań przestępczości nieletnich z rodzin problemowych w ich środowiskach rodzinnych uznając wpływ środowiska sąsiedzkiego za mniej istotny⁷.

Mimo wspomnianych wyżej konotacji terminu *problem families*, przyjętego w piśmiennictwie zagranicznym, w opracowaniu niniejszym będziemy posługiwać się określeniem „rodziny wieloproblemowe” na oznaczenie rodzin charakteryzujących się szczególną kumulacją różnych zachowań negatywnych społecznie, takich jak alkoholizm, przestępczość, zaniedbywanie dzieci, prostytutka itp.

W opracowaniu materiału przyjęto następujący schemat: w części pierwszej dokonano ogólnego opisu populacji badanej z uwzględnieniem stopnia nasilenia objawów nieprzystosowania społecznego wszystkich członków badanych rodzin. Druga część poświęcona jest próbie typologii badanych rodzin z uwzględnieniem przejawów zaburzenia funkcjonowania rodziny.

II. MIEJSCE I WARUNKI MIESZKANIOWE RODZIN WIELOPROBLEMOWYCH I ICH OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA

1. Celem zainicjowanych w Zakładzie Kryminologii IPiP PAN w 1975 r. badań⁸ było zapoznanie się z rozmiarami nieprzystosowania społecznego w rodzinach, o których wiadomo, że charakteryzuje je nagromadzenie cech negatywnych społecznie.

Przedstawione poniżej opracowanie oparte jest na wynikach badań 222 rodzin „wieloproblemowych” z terenu części warszawskiej dzielnicy Praga-Północ. Dzięki współpracy Komendy Dzielnicowej MO Warszawa Praga—Północ zebrano informacje o tych rodzinach zamieszkujących na terenie badanej dzielnicy, w których co najmniej 2 osoby znane były milicji jako systematycznie nadużywające alkoholu w dużych ilościach.

⁷ H. C. Wilson: *Juvenile Delinquency in Problem Families in Cardiff*, „Brit. J. of Delinquency”, 9, 1958, nr 2, s. 94—105; Patrz także H. Wilson: *Delinquency and Child Neglect*, London 1961; George Allen.

⁸ Inicjatorem przedstawionych tu badań nad rodzinami wieloproblemowymi był prof. dr Stanisław Batawia. Wywiady z dzielnicowymi MO przeprowadzał Jerzy Mańkowski, któremu tą drogą składam serdeczne podziękowania.

Podstawowa część materiałów była zbierana od czerwca do grudnia 1975 r., a uzupełniano materiał do czerwca 1976 r.

Procedura doboru rodzin do badań była następująca. Na wstępie poproszono dzielnicowych Komendy Dzielnicowej MO o wskazanie adresów rodzin zamieszkujących na podległym im terenie, odpowiadających wspomnianemu wyżej kryterium. Następnie w stosunku do każdej z wymienionych rodzin wypełniano na podstawie wywiadu z dzielnicowym kwestionariusz obejmujący informacje o wszystkich zamieszkujących pod wskazanym adresem członkach rodziny (bez względu na stopień pokrewieństwa). Interesowały nas takie dane, jak systematyczne nadużywanie alkoholu i związane z tym zachowania, przestępczość, uciążliwość i zagrożenie bezpieczeństwa otoczenia, stosunek do pracy, wywiązywanie się z obowiązków rodzicielskich, podejrzenie o uprawianie prostytucji.

W stosunku do nieletnich do 17 lat zebrano wszystkie informacje, jakie na ich temat figurują w kartotekach Sekcji do spraw Nieletnich KDMO zarówno o ewentualnych przejawach nieprzystosowania społecznego, jak i stanie opieki nad dziećmi. Informacje takie zebrano także o młodocianych w wieku 17—20 lat.

W stosunku do wszystkich dorosłych razem mieszkających członków rodziny uzyskano dane o karalności z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości i z rejestru skazanych Centralnego Zarządu Zakładów Karnych. Nie dysponujemy natomiast na tym etapie badań takimi szczegółowymi danymi o członkach rodzin, które można by uzyskać na podstawie wywiadów środowiskowych przeprowadzonych bądź ze wszystkimi członkami rodziny, bądź też z matką o całej rodzinie. Wywiady takie przewidziano w etapach następnych.

Należy sobie uświadomić ograniczenia wynikające z przyjętej metody zbierania danych. Po pierwsze nie można twierdzić, że zostały ujawnione wszystkie rodziny wykazujące nasilenie wspomnianych cech negatywnych zamieszkujące na obszarze objętym analizą. Uwzględniono w badaniu jedynie te rodziny, które znane są MO, nie można jednak wykluczyć oczywiście, że istnieje pewna liczba takich rodzin, w których także co najmniej 2 osoby nadużywają systematycznie alkoholu, ale ponieważ jednak fakt ten nie wiąże się z przejawami zachowań bardzo uciążliwych dla otoczenia, więc nie są one znane MO. Możliwa jest także taka sytuacja, że dzielnicowi, którzy pracują na danym terenie dopiero od niedawna, nie mogą znać wszystkich rodzin w stopniu wystarczającym do wyłonienia takich, które odpowiadają uwzględnionym kryteriom. Drugie ograniczenie wiąże się z faktem opierania się wyłącznie na informacjach od dzielnicowych.

Pomijając już problem niemożności pogłębienia pewnych informacji, istnieje zagadnienie tych członków badanych rodzin, którzy z jakichkol-

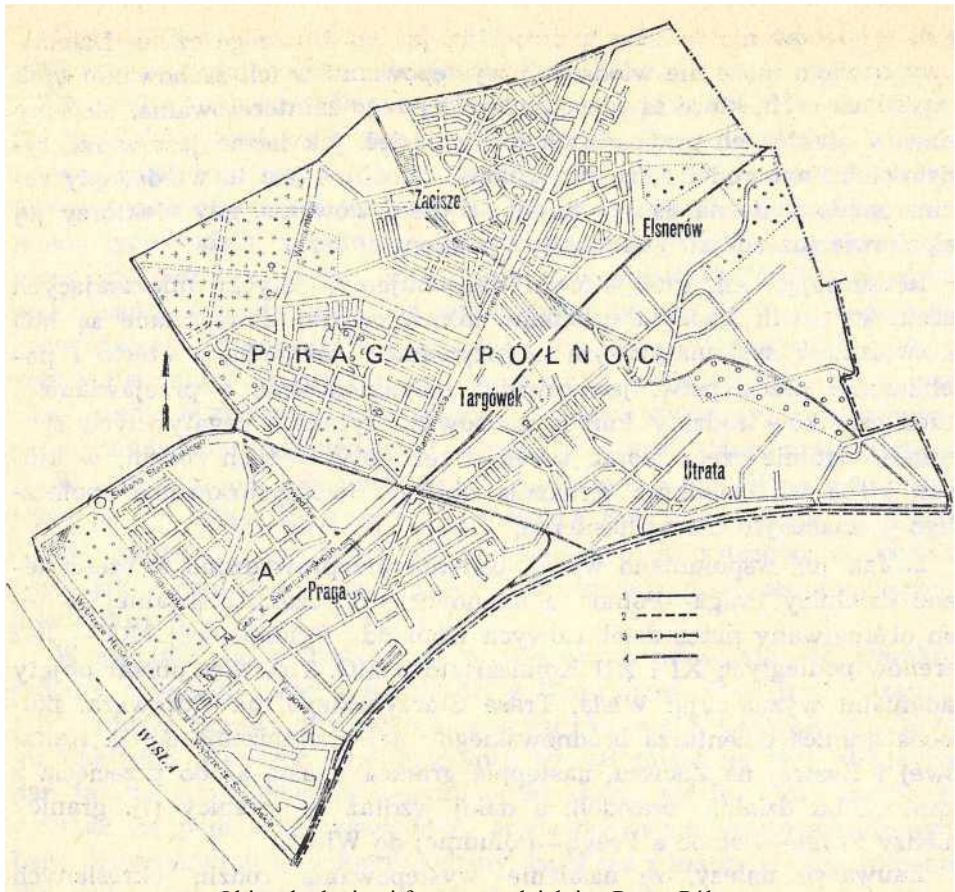
wiek względów nie mieszkają z rodziną już od dłuższego czasu. Dzielnicy bowiem może nie wiedzieć o występowaniu w ich zachowaniu tych wszystkich cech, które są przedmiotem naszego zainteresowania. Możemy także w niektórych przypadkach nie wiedzieć, jak liczna jest w rzeczywistości badana rodzina, w szczególności możliwe jest to wtedy, gdy rodzina zamieszkała na danym terenie dopiero wówczas, gdy niektórzy jej członkowie już odeszli i zamieszkali osobno.

Reasumując: materiał, którym dysponujemy, dotyczy mieszkających razem w chwili badania członków takich rodzin, które znane są MO w związku z systematycznym nadużywaniem alkoholu, a często i popełnianiem przestępstw, jak również niejednokrotnie z przejawianiem przez członków rodziny innych zachowań wyraźnie negatywnych społecznie. Ogólnie rzecz biorąc materiał ten dotyczy tych rodzin, w których kilku ich członków wykazuje objawy nieprzystosowania społecznego w znacznym nieraz nasileniu.

2. Jak już wspomniano wyżej, badania przeprowadzono w części terenu dzielnicy Praga—Północ, a mianowicie jej części centralnej — teren obsługiwany przez dzielnicowych Komendy Dzielnicowej MO — bez terenów podległych XI i XII Komisariatowi MO. Tak więc obszar objęty badaniami wyznaczają: Wisła, Trasa Starzyńskiego, ul. Odrowąża, północna granica cmentarza bródnowskiego i jej przedłużenie do ul. Kanałowej i Bystrej na Zaciszu, następnie granica miasta aż do przecięcia z granicą obu dzielnic praskich, a dalej wzdłuż tej granicy (tj. granicy między Praga—Północ a Praga—Południe) do Wisły.

Zauważyć należy, że nasilenie występowania rodzin określanych przez nas mianem wieloprogowych na wydzielonym terenie nie jest jednolite. Na terenie Pragi centralnej, ograniczonym od reszty wydzielonego obszaru linią kolei (teren A), dzielnicowi wskazali aż 184 rodziny odpowiadające podanym wyżej kryteriom, co stanowi 74% badanej populacji rodzin.

Obszar objęty badaniami charakteryzuje się zabudową starą, zaniedbaną; jedynym w zasadzie wyjątkiem są okolice Placu Leńskiego, domy na tym terenie zbudowane zostały w latach pięćdziesiątych, zamieszkuje tu zaledwie ok. 20 badanych rodzin. Pozostałe rodziny mieszkają na terenach odznaczających się niskim standardem zabudowy, noszących cechy upośledzenia urbanistycznego. Są to w ogromnej większości budynki zniszczone, przeznaczone do rozbiórki, a więc nie remontowane. Pozbawione są centralnego ogrzewania, w większości także gazu, w mieszkaniach nie ma łazienek i WC. W wielu z tych domów brak jest także w mieszkaniach wody bieżącej (jest jedynie kran na klatce schodowej lub wspólnym korytarzu). Klatki schodowe są brudne.

Objęte badaniami fragmenty dzielnicy Praga-Północ

1 — granica terenu objętego badaniami, 2 — granica dzielnicy Praga-Północ, 3 — granica miasta, 4 — linia kolei, oddziela teren A od reszty terenu badanego.

Pewna część badanych rodzin (ok. 20%) mieszka w budownictwie innego typu. Mieszkania rodzin zamieszkujących w zachodniej części terenu badanego, tj. na Zaciszu (począwszy od ul. Trockiej), położone są w domach drewnianych, kilkugodzinnych. Nie są to tzw. domki jednorodzinne, ale budynki podległe Administracji Domów Mieszkalnych; pozbawione są wszelkich wygód; we wszystkich domach zamieszkałych przez badane rodziny brak jest wodociągów i kanalizacji.

Generalnie możemy zatem powiedzieć, że badane rodziny problemowe mieszkają w ogromnej większości na terenach szczególnie zaniedbanych urbanistycznie.

3. Populacja badanych 222 rodzin składała się w okresie badania z 437 mężczyzn i 360 kobiet w wieku powyżej 17 lat oraz 233 dzieci w wieku do 16 lat. Wśród tych ostatnich najliczniejszą grupę stanowiły dzieci

najmłodsze: do 10 lat — było ich 57% (133) ogółu dzieci. Dzieci w wieku 10—13 lat było 10% (45), a dzieci w wieku 14—16 lat 24% (55).

Liczebność badanych rodzin jest bardzo różna i waha się od 2 do 12 osób. Przeciętna liczba osób w rodzinie wynosi 4,6. Rodzin najmniejszych, 2-osobowych, jest 13,5% (30), 3-osobowych — 23,4% (52), 4-osobowych 18,9% (42), 5-osobowych 19,3% (43), 6-osobowych — 10,4% (23), zaś rodzin liczących od 7 do 12 osób było 14,4% (32).

W zasadzie zatem badane rodziny nie są zbyt liczne, jak bowiem widzimy, rodziny liczące tylko do 4 osób stanowią nieco ponad połowę badanej populacji rodzin (56%), zaś rodzin licznych i bardzo licznych jest zaledwie 14,4%. Wyjaśnić tutaj należy, że mówiąc o rodzinie mamy na myśli wszystkich członków rodzin zamieszkujących w okresie badań we wspólnym gospodarstwie domowym, a także dzieci przebywające obecnie w domach dziecka lub zakładach wychowawczych i poprawczych.

Przejdźmy obecnie do ogólnej charakterystyki sytuacji życiowej badanych rodzin oraz ich członków.

4. Nie mamy niestety dokładnych danych dotyczących sytuacji materialnej badanych rodzin. Opierając się jednak na ocenie dzielnicowych MO można stwierdzić występowanie warunków materialnych określanych jako dobre u zaledwie 10,8% rodzin (24), niewiele ponad $\frac{1}{3}$ rodzin ma dostateczne warunki materialne (37,4%), natomiast sytuacja materialna aż połowy rodzin określana jest jako zła i bardzo zła (52%), w tym jest 25% takich rodzin, których sytuację materialną określono jako bardzo złą.

5. Warunki mieszkaniowe rodzin badanych, mierzone liczbą osób przypadających na izbę mieszkalną, są znacznie gorsze niż przeciętne dla reszty ludności dzielnicy Praga-Północ. Mieszkania badanych rodzin charakteryzuje znaczne przeludnienie — 2,2 osoby na izbę przy przeciętnej dla dzielnicy w 1970 r. 1,31⁹ (w naszym badaniu kuchnię uważamy także za izbę). Warunki mieszkaniowe określane jako złe (2 i więcej osób na izbę) odnotowujemy aż u 64% rodzin, zaś bardzo zła sytuacja mieszkaniowa (3 i więcej osób na izbę) charakteryzuje aż 1/5 badanych rodzin. Dodać należy, że — jak wynika z fragmentarycznych informacji dzielnicowych MO — w niektórych z tych mieszkań przebywa okresowo znacznie większa liczba osób, co oczywiście powoduje jeszcze dodatkowe pogorszenie warunków mieszkaniowych.

6. Pozycja społeczno-zawodowa dorosłych członków badanych rodzin jest niska. Aż 69% dorosłych mężczyzn i 90% dorosłych kobiet nie ma przygotowania zawodowego — w kwestionariuszu w ru-

⁹ *Ludność, zasoby mieszkaniowe, indywidualne gospodarstwa rolne. Wyniki wstępne Spisu Powszechnego*, MUS, Warszawa 1971.

bryce „zawód” określani są oni jako „pracownicy fizyczni niewykwalifikowani, bez zawodu”. Tak więc zaledwie $\frac{1}{3}$ mężczyzn w badanych rodzinach posiada kwalifikacje zawodowe: 24,2% badanych to robotnicy fizyczni wykwalifikowani, 5% to osoby posiadające zawód związany z komunikacją (kierowca, motorniczy itp.), 1,4% — pracownicy umysłowi, a 0,5% badanych mężczyzn zalicza się do uczniów. Zauważyć należy, że mówimy o pozycji zawodowej wszystkich badanych¹⁰ — nie tylko tych, którzy wykazują wyraźne objawy wykolejenia społecznego. Jak wynika z wyżej przytoczonych danych, pozycja zawodowa kobiet w badanych rodzinach jest jeszcze niższa. Zaledwie 5,3% kobiet to robotnice wykwalifikowane, a 4,4% to pracownice umysłowe.

III. OBJAWY NIEPRZYSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO CZŁONKÓW RODZIN WIELOPROBLEMOWYCH

1. Przejdźmy teraz kolejno do oceny nasilenia występowania objawów nieprzystosowania społecznego w całej populacji członków badanych rodzin mających co najmniej 17 lat. Zaczniemy od zagadnienia systematycznego nadużywania alkoholu i alkoholizmu, które jest w omawianych badaniach zasadniczym problemem. Nie dysponując wynikami badań lekarskich ani nawet szczegółowymi wywiadami środowiskowymi uzyskanymi od członków najbliższej rodziny, nie mogliśmy uzyskać materiału upoważniającego do stwierdzenia, jak licznie występują w badanym materiale alkoholicy (osoby z objawami choroby alkoholowej). Opierając się na ocenie innych danych z wywiadu z dzielnicowym oraz ocenie samego dzielnicowego możemy jedynie uznać, że wg kwestionariusza dany osobnik „jest uważany za alkoholika”.

Tablica 1 w sposób przejrzysty uwidacznia ujawnione rozmiary nadużywania alkoholu przez badanych w różnych grupach wieku. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż już w grupie wieku 21—24 lat za alkoholików uznano ok. 54% badanych mężczyzn; odsetek ten wzrasta do 68 dla mężczyzn 25—29-letnich i aż do 91 dla mężczyzn w wieku 30—39 lat. Wśród badanych kobiet alkoholiczek jest 38%, przy czym szczególnie wysoki w badanym materiale jest odsetek kobiet alkoholiczek w grupie wieku 30—39 lat (72%).

Podkreślić należy, że zaledwie 9% ogółu badanych mężczyzn uznanych zostało za „nie nadużywających alkoholu”. Wśród ogółu badanych kobiet nie nadużywa alkoholu zaledwie 37%.

¹⁰ Przez „badanych” należy rozumieć wszystkich członków badanych rodzin wieloproblemowych. Wprawdzie nie byli oni poddawani badaniom indywidualnym, nie są więc badanymi w ścisłym tego słowa znaczeniu, niemniej zbierano na ich temat możliwie szczegółowe informacje.

Tablica 1. Rozmiary nadużywania alkoholu przez badanych

Rozmiary	Wiek (w latach)													
	17-20		21-24								50 i więcej			
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
	mężczyźni													
Nie nadużywa alkoholu	7	14,6	14	15,0	7	9,3	3	4,4	5	6,2	4	5,5	40	9,1
Często bywa nietrzeźwy	28	58,3	29	31,2	17	22,7	3	4,4	11	13,6	18	25,0	106	24,2
Uważany za alkoholika	13	27,1	50	53,8	51	68,0	62	91,2	65	80,2	50	69,4	291	66,6
Ogółem	48	100,0	93	100,0	75	100,0	68	100,0	81	100,0	72	99,9	437	99,9
	kobiety													
Nie nadużywa alkoholu	13	37,1	31	52,5	18	37,5	6	10,3	20	25,0	44	55,0	132	36,7
Często bywa nietrzeźwa	17	48,6	19	32,2	11	22,9	10	17,2	1 ¹⁸	22,5	15	18,7	90	25,0
Uważana za alkoholiczkę	5	14,3	9	15,3	19	39,6	42	72,4	1 ⁴²	52,5	21	26,3	138	38,3
Ogółem	35	100,0	159	100,0	48	100,0	58	99,9	80	100,0	80	100,0	360	100,0

2. Znamienne wyniki otrzymano rozpatrując dane o zatrzymaniach w stanie nietrzeźwym, pobytach w izbie wytrzeźwień i sprawach w kolegium do spraw wykroczeń za zakłócanie porządku publicznego.

Mężczyzn w ogóle nie zatrzymywanych w stanie nietrzeźwym przez MO, było w całym materiale tylko 22,2%, zatrzymanych zaś 3 i więcej razy było ponad 57%. Już wśród 21—24-letnich mężczyzn wielokrotnie (tj. 3 i więcej razy) zatrzymywanych było 53,3%, wśród 25—29-letnich 59%, a wśród 40—49-letnich ponad 73%.

Kobiet zatrzymywanych przez MO w stanie nietrzeźwym było 42%; zatrzymanych 1—2 razy było 16%, a 3 i więcej razy 26%. Kobiet wielokrotnie zatrzymywanych najczęściej jest wśród kobiet w wieku 30—39 lat 57%.

W izbie wytrzeźwień przebywało 68% mężczyzn, przy czym aż 45% przebywało tam co najmniej 3 razy. Kobiet zatrzymanych w izbie wytrzeźwień było 31,4% przy czym 17% kobiet przebywało tam 3 i więcej razy. Zauważyć należy, iż wśród osobników w grupie wieku 30—39 lat najliczniej występują tacy, którzy byli zatrzymywani w izbie wytrzeźwień wielokrotnie, tj. 3 i więcej razy: 69,1% mężczyzn i 39,6% kobiet.

3. Szczególnym przejawem uciążliwości dla otoczenia jest zakłócanie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym. Wskaźnikiem takich zachowań są sprawy w kolegium do spraw wykroczeń z art. 51 Kodeksu Wykroczeń.

W badanej populacji bardzo znaczny jest odsetek mężczyzn mających sprawy w kolegium (aż 70%). Mężczyzn, którzy mieli tylko 1 sprawę, było 12,8%, mających 2 sprawy 16,7% a mających 3 i więcej spraw 40,3%, przy czym połowę z nich stanowią kobiety, które miały 3 i więcej spraw,

Szczególne nasilenie wielokrotnych spraw w kolegium występuje wśród mężczyzn i kobiet w wieku 30—39 lat i wynosi odpowiednio 63,2 i 43,1%. Wprawdzie nie we wszystkich przypadkach wielokrotnych spraw w kolegiach mamy szczegółowe dane o liczbie tych spraw, wiemy jednak, że niekiedy sięgała ona 30¹¹.

4. Nie można pominąć ważnego zagadnienia tak, ich badanych, którzy w kwestionariuszu określani byli mianem „po pijanemu niebezpieczny dla rodziny” i „po pijanemu niebezpieczny dla otoczenia”. Nie można niestety określić należycie kryteriów, na podstawie których dzielnicowi kwalifikowali badanych jako „niebezpiecznych”. Ogól-

¹¹ Należy także pamiętać, że część takich spraw niejednokrotnie nie jest odnotowana w rejestrach. Patrz wyniki analizy karalności administracyjnej w pracy E Łojko: *Sprawy wykroczeń o zakłócenie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym*, „Archiwum Kryminologii”, t. III, 1974.

nie jednak można powiedzieć, iż za „niebezpiecznych” uważani byli ci badani, których zachowanie w stanie znacznej intoksykacji alkoholowej połączone było z czynami adresowanymi przeciwko członkom rodziny lub osobom obcym, a poza tym agresja mogła polegać na niszczeniu różnych przedmiotów. W sumie chodziło głównie o zachowania, wymagające interwencji MO na skutek skarg rodziny lub sąsiadów z powodu awantur, w czasie których badany bił albo wyrzucał z domu żonę i dzieci, niszczył meble, tłukł naczynia, demolował mieszkanie, a członkowie jego rodziny musieli nieraz uciekać z domu. W przypadku zachowań określanych jako „niebezpieczne dla otoczenia” chodziło również o groźby pod adresem sąsiadów i próby atakowania ich.

Na podstawie danych MO wyróżnić można trzy kategorie osób uznanych za niebezpieczne w stanie nietrzeźwym. Mężczyźni niebezpieczni wyłącznie dla rodziny stanowią 27,3% (119) ogółu badanych mężczyzn; takich, którzy są niebezpieczni zarówno dla rodziny, jak i dla osób obcych, jest 21,3% (93), zaś za niebezpiecznych tylko dla osób obcych uznano 5% (22). Ogółem zatem należy stwierdzić, że blisko połowa badanych mężczyzn przejawia zachowania, które oceniane są jako niebezpieczne dla członków ich własnych rodzin. Odsetek ten wydaje się być tym bardziej znaczący, że należy sobie zdawać sprawę, iż chodzi tu o zachowania widoczne dla osób z zewnątrz. Można zatem przypuszczać, że rzeczywista częstotliwość występowania tych zachowań agresywnych jest znacznie wyższa. Szczegółowa analiza omawianych danych wskazuje na znacznie wyższe nasilenie zachowań „niebezpiecznych dla rodziny” wśród mężczyzn 30—39-letnich — MO przypisuje takie zachowania aż 89% z nich.

Wśród badanych kobiet wyżej omawiane zachowania występują zdecydowanie rzadziej. Jedyne 13% kobiet uznano ogółem za niebezpieczne w stanie nietrzeźwym. Kobiet niebezpiecznych dla członków własnej rodziny było ok. 10%. Generalnie stwierdzić należy, że udział kobiet w grupie osób niebezpiecznych dla rodziny jest niewielki, gdyż stanowią one zaledwie 14% wszystkich takich osób.

W rozważaniach na temat osób uznanych przez MO za niebezpieczne w stanie nietrzeźwym dla rodziny lub i otoczenia należy jednak podkreślić, że mimo iż chodzi tu niewątpliwie o zachowania agresywne, to jednak szczegółowa analiza uzyskanych informacji pozwala na stwierdzenie, że nie mamy tu na ogół do czynienia z poważnymi przestępstwami agresywnymi.

5. Ważnym zagadnieniem w świetle przedstawionych powyżej danych o alkoholizowaniu się członków badanych rodzin jest ich stosunek do pracy. Niepodejmowanie pracy bądź też podejmowanie wyłącznie pracy dorywczej jest objawem poważnego nieprzystosowania spo-

łecznego, o ile nie jest spowodowane przyczynami obiektywnymi. Rozpatrując informacje uzyskane od funkcjonariuszy MO dotyczące kwestii pracy badanych, stwierdzić możemy że za „pracujących systematycznie” uznano ok. 32,7% spośród badanych 437 mężczyzn, za „pracujących dorywczo” 29,1%, a za „niepracujących bez uzasadnionej przyczyny” 15%. Około 8% badanych nie pracowało z przyczyn uznanych za nieusprawiedliwione (chorzy przewlekle, inwalidzi, renciści, odbywający służbę wojskową), zaś ok. 14% odbywało w czasie zbierania danych karę pozbawienia wolności.

Jak widać z powyższych danych, 45% badanych mężczyzn nie pracuje systematycznie, mimo że mogli podjąć pracę zarobkową. Odsetek mężczyzn uznanych za niepracujących systematycznie zwiększył się, jeżeli uwzględnimy dane o pracy tych badanych, którzy w okresie zbierania materiałów przebywali w więzieniu. Wśród 59 takich mężczyzn zaledwie 1 pracował uprzednio systematycznie, zaś pozostali (nieco ponad 13% ogółu badanych mężczyzn) pracowali dorywczo lub też nie pracowali w ogóle. A zatem uwzględniając tę informację stwierdzić możemy, iż blisko 60% mężczyzn w badanych rodzinach nie podejmuje systematycznej pracy. Ważna jest też niewątpliwie długość okresu pozostawiania poza systematyczną pracą. Wśród mężczyzn uznanych za niepracujących bez usprawiedliwionej przyczyny zdecydowaną większość (ok. 83%) stanowią tacy, którzy nie pracują więcej niż 2 lata (nie uwzględniamy badanych odbywających karę pozbawienia wolności).

Powstaje w tym miejscu oczywiste pytanie, skąd czerpali oni środki na utrzymanie. Informacje zawarte w kwestionariuszu dają na nie jedynie częściową odpowiedź. O ponad 25% niesystematycznie pracujących funkcjonariusze MO twierdzą, iż pozostają oni na utrzymaniu innych osób, zaś co do ok. 15% z nich istnieją informacje, że utrzymują się z nielegalnego handlu. Co do reszty możemy przypuszczać, iż ciągną środki utrzymania ze źródeł nielegalnych, nie można także wykluczyć, że liczba tych, których uważa się za pozostających na utrzymaniu innych osób, jest w rzeczywistości wyższa.

Zaznaczyć należy, że 20% mężczyzn MO kwalifikuje jako „uważanych za pasożytów”¹².

Dane na temat stosunku do pracy różnicują się znacznie, gdy rozpatrujemy je w przekroju wiekowym (tablica 2). I tak zaledwie 16,2% mężczyzn 30—39-letnich pracuje systematycznie. W tej grupie wieku jest także najwyższy odsetek niepracujących w ogóle bez uzasadnionej przyczyny (29,4%).^{1*}

¹² Por. T. Dukiet-Nagórska: *Pasożytnictwo społeczne w świetle badań empirycznych*, Warszawa 1979, Ministerstwo Sprawiedliwości (mała poligrafia).

Tablica 2. Stosunek do pracy badanych mężczyzn

Dane o pracy	Wiek (w latach)													
	17-20		21-24		25-29		30-39		40-49		50 i więcej		ogółem	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%
Pracuje systematycznie	20	41,6	31	33,3	25	33,3	11	16,2	29	35,8	27	37,5	143	32,7
Pracuje dorywczo	8	16,7	23	24,7	26	34,7	26	38,2	26	32,1	18	25,0	127	29,1
Nie pracuje z przyczyn usprawiedliwionych lub przebywa w więzieniu	12	25,0	22	23,6	13	17,3	11	16,2	18	22,2	19	26,4	95	21,7
Nie pracuje bez przyczyny	8	16,7	17	18,3	11	14,7	20	29,4	8	9,9	8	11,1	72	16,5
Ogółem	48	100,0	93	99,9	75	100,0	68	100,0	81	100,0	72	100,0	437	100,0

Celowo pomijamy zagadnienie pracy badanych kobiet. Mimo iż odsetek kobiet pozostających poza systematyczną pracą jest znaczny (38%), to jednak uważamy, że nie można z różnych względów wnioskować o rozmiarach nieprzystosowania społecznego kobiet na podstawie faktu niepodjęcia przez nie systematycznej pracy poza domem.

W świetle uprzednio przytoczonych danych odnośnie do alkoholizowania się członków badanych rodzin rodzi się pytanie o związek nadużywania przez nich alkoholu i niepodjęcia pracy. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż ok. 92% mężczyzn, o których wiadomo, że nie pracują bez uzasadnionej przyczyny, określano w kwestionariuszu jako „uważanych za alkoholików”.

W wielu badaniach alkoholików i osób nadużywających alkoholu analizowano wpływ alkoholizowania się na aktywność zawodową badanych. S. Batawia stwierdza: „W miarę nasilania się objawów alkoholizmu praca wielu alkoholików ulega poważnym zakłóceniom, które prowadzą z początku do zmian miejsca pracy na skutek wydalenia ich z zakładów pracy z powodu spóźniania się, opuszczania dni pracy, przychodzenia do pracy w stanie nietrzeźwym lub picia w miejscu pracy itp., a później do degradacji w pracy i coraz dłuższych przerw w zatrudnieniu i wreszcie do podejmowania tylko prac dorywczych”¹³.

Nie jest oczywiście tak, że każdy alkoholik lub osoba nadużywająca alkoholu nie podejmuje systematycznej pracy. Wiadomo bowiem, że do pracy niektórych z nich nie można mieć zastrzeżeń.

Jeżeli jednak idzie o osobników z badanych rodzin problemowych to zarówno nadużywanie alkoholu i zachowania z nim związane, jak i zaburzony stosunek do pracy wchodzi do wyraźnie zaznaczonego syndromu nieprzystosowania społecznego.

6. Kolejną cechą tego syndromu jest przestępczość. Nie znamy oczywiście rzeczywistych rozmiarów przestępczości w populacji badanych rodzin problemowych, możemy opierać się w naszych rozważaniach na oficjalnych danych o karalności. Analiza tych danych wskazuje na znaczne nasilenie karalności wśród badanych mężczyzn, wśród których 57,2% było karanych co najmniej raz.

Wśród karanych sądownie karanych tylko 1 raz było 80 (32%), 2 razy — 61 (24,4%), 3 razy — 28 (11,2%), 4 razy — 42 (16,8%), 5 razy — 19 (7,6%), zaś 6 i więcej razy — 20 (8%).

Kobiet karanych sądownie było 72 (20%), wśród nich blisko połowę stanowią karane 1 raz (43%), karanych 2 razy było 24%, a karanych 3 razy — 15,3%. Kobiety karane 4 i więcej razy stanowiły 18% ogółu karanych kobiet

¹³ B a t a w i a , op. cit., s. 87.

Tablica 3. Dane o karalności sądowej badanych

Dane o karalności	Wiek (w latach)																
	18-24			25-34			35-44			45-54			50 i więcej			ogółem	
	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	l.b.	%	
	mężczyźni																
Nie karany	34	70,8	40	43,0	25	33,3	19	27,9	33	40,7	36	50,0	187	42,0			
Karany 1. raz	12	25,0	26	28,0	14	18,7	5	7,4	11	13,6	12	16,7	80	18,3			
Karany 2 razy	2	4,2	14	15,1	17	22,7	14	20,6	6	7,4	8	11,1	61	13,9			
Karany 3 razy	—	—	7	7,5	6	8,0	4	5,9	6	7,4	5	6,9	28	6,4			
Karany 4 i więcej razy	—	—	6	6,4	13	17,3	26	38,2	25	30,9	11	15,3	81	18,5			
Ogółem	48	100,0	93	100,0	75	100,0	68	100,0	81	100,0	72	100,0	437	99,9			
	kobiety																
Nie karana	33	94,3	52	88,1	39	81,2	35	60,3	57	71,3	72	90,0	288	80,0			
Karana 1 raz	2	5,7	5	8,5	4	8,3	11	18,9	4	5,0	5	6,3	31	8,6			
Karana 2 razy	—	—	2	3,4	2	4,2	4	6,9	6	7,5	3	3,7	17	4,7			
Karana 3 razy	—	—	—	—	2	4,2	4	6,9	5	6,2	—	—	11	3,1			
Karana 4 i więcej razy	—	—	—	—	1	2,1	4	6,9	8	10,0	—	—	13	3,6			
Ogółem	35	100,0	59	100,0	48	100,0	58	99,9	80	100,0	80	100,0	360	100,0			

Jak widać z tablicy 3, nasilenie skazań sądowych badanych różnicuje się znacznie w zależności od ich wieku. O ile w grupie mężczyzn najmłodszych (17—20-letnich) niekaranych było 70,8%¹⁴, to w grupach starszych odsetek ten jest znacznie niższy osiągając wartość najniższą dla mężczyzn 30-letnich (27,9%).

Skazanych co najmniej 4 razy najwięcej jest wśród mężczyzn 30-letnich (38,2%) oraz 40-letnich (30,9%), wśród mężczyzn starszych i młodszych odsetki skazanych 4 razy i więcej razy są niższe.

Jak wspomniano, wśród wszystkich członków badanych rodzin w wieku 17 lat i więcej karanych co najmniej 1 raz było 322. Mieli oni łącznie 856 spraw sądowych, co oznacza, że przeciętnie na jedną osobę karaną przypada 2,7 spraw. Karani mężczyźni mieli 691 spraw (przeciętnie 2,8 sprawy), zaś karane kobiety 165 spraw (przeciętnie 2,3).

Osoby te były karane sądownie za popełnienie ogółem 1114 przestępstw, przeciętna więc liczba przestępstw, za które skazani byli członkowie rodzin, wynosi 3,5. Mężczyźni karani byli za popełnienie 896 przestępstw (3,6 przeciętnie), kobiety zaś za 218 przestępstw (3,0 przeciętnie). Jak zatem widać, kobiety karane były za popełnienie przeciętnie mniej liczby przestępstw.

Spośród popełnionych przez dorosłych członków badanych rodzin 1114 przestępstw połowę (49%) stanowią przestępstwa przeciwko mieniu (z wyłączeniem rozboju kwalifikowanego przez nas do przestępstw agresywnych). Czyny agresywne stanowią 41,7%, zaś przestępstwa „inne” 9,2%.

Proporcje te są w zasadzie takie same dla karanych mężczyzn jak i dla kobiet, ale dla tych ostatnich odsetek przestępstw przeciwko mieniu jest znacznie wyższy od przeciętnego i wynosi 52,8.

Spośród 465 przestępstw agresywnych znaczny jest odsetek różnych form agresji słownej oraz naruszenia nietykalności cielesnej: 53,3% ogółu przestępstw agresywnych. Analiza tych danych w odniesieniu do mężczyzn i kobiet pozwala na stwierdzenie, iż wspomniane wyżej typy przestępstw agresywnych aczkolwiek licznie reprezentowane wśród przestępstw agresywnych popełnianych przez mężczyzn (47,6%) są jednak charakterystyczne dla agresywnej przestępczości kobiet, gdyż stanowią 76,9% wszystkich przestępstw tej kategorii przez nie popełnianych.

¹⁴ 60% chłopców w wieku 17—20 lat miało w okresie nieletniości sprawy w Sądzie dla Nieletnich, przy czym ponad połowa z nich miała co najmniej 3 sprawy. W przypadku dziewcząt odsetki te są oczywiście znacznie niższe — zaledwie niecałe 6% dziewcząt w tym wieku miało w nieletniości sprawy w Sądzie dla Nieletnich, przy czym ani jedna nie miała więcej niż 2 sprawy. Podkreślić należy, iż spośród chłopców mających w nieletniości sprawy w Sądzie dla Nieletnich 36% było karanych sądownie już w wieku 17—20 lat.

Wśród przestępstw agresywnych, za które karani byli badani mężczyźni, przestępstwa o znacznym ciężarze gatunkowym stanowią 21,4%. Składa się na nie 50 rozbojów i wymuszeń rozbójniczych, 20 ciężkich uszkodzeń ciała, 8 zgwałceń oraz 2 zabójstwa. Jeżeli idzie o kobiety, to wspomniana tu kategoria poważnych przestępstw agresywnych stanowi tylko 6,6% ogółu przestępstw połączonych z agresją. Odsetek lekkich uszkodzeń ciała wynosi 9,1% u mężczyzn oraz 2,2% u kobiet, bójek i pobić — odpowiednio 3,2% oraz 2,2%, przestępstwo znęcania się nad rodziną 5,3% czynów agresywnych popełnionych przez mężczyzn i 1,1% przez kobiety.

Wydaje się, iż w świetle przytoczonych uprzednio danych na temat nadużywania alkoholu przez członków badanych rodzin oraz częstotliwości występowania zachowań postrzeganych przez MO jako niebezpieczne dla innych członków rodziny (pod wpływem alkoholu) odsetki badanych karanych za znęcanie się nad członkami rodziny są rażąco niskie. Wskazuje to na znany z innych ustaleń fakt unikania przez poszkodowanych członków rodziny zgłaszania do władz zaistniałych przypadków znęcania się.

Wśród 546 popełnionych przez badanych przestępstw przeciwko mieniu kradzieże mienia prywatnego (z włamaniem i kradzieże zwykłe) stanowią 57,9%, zaś przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu 26,9%. Porównanie populacji karanych kobiet i karanych mężczyzn nie wskazuje na istnienie istotnych różnic pod tym względem.

Spośród 103 przestępstw zaliczanych do grupy „innych” przestępstwo niealimentacji stanowi 21,2%. Pozostałe przestępstwa zaliczane do tej grupy są różnorodne i nie stanowią jakiegś określonej kategorii.

Przytaczane powyżej dane dotyczące ogólnej struktury przestępstw, za które skazywani byli wszyscy dorośli członkowie badanych rodzin, informują o częstotliwości popełniania przez nich różnych przestępstw. Poniższe zaś dotyczą ogólnego typu przestępczości badanych, tj. informacji, na ile strukturę przestępczości charakteryzuje różnorodność czynów, a na ile popełniają oni przestępstwa jednolite np. tylko agresywne lub przeciwko mieniu.

Przedstawione dotychczas dane co do innych, poza przestępczością przejawów nieprzystosowania społecznego, pozwalałyby oczekiwać, że struktura przestępczości badanych charakteryzowana będzie głównie przez popełniane przez nich przestępstwa agresywne związane z systematycznym nadużywaniem alkoholu (wyłącznie agresywne bądź też w przewadze).

Analiza materiałów prowadzi jednak do stwierdzenia, że badani (zarówno mężczyźni, jak i kobiety) popełniają w zasadzie tak samo często

wyłącznie lub głównie przestępstwa agresywne, jak i przestępstwa przeciwko mieniu.

Karani sędownie mężczyźni skazani byli za popełnienie wyłącznie lub głównie przestępstw agresywnych w ok. 34% przypadków, a wyłącznie lub głównie przestępstw przeciwko mieniu w 39% przypadków. U karanych kobiet zaś za analogiczne przestępstwa skazano 33 i 37,5% osób.

Charakteryzując poszczególne elementy syndromu nieprzystosowania społecznego członków rodzin wieloproblemowych nie sposób pominąć zagadnienia prostytucji.

5. Liczba kobiet podejrzanych o uprawianie prostytucji jest znaczna i sięga wg danych MO $\frac{1}{5}$ ogółu kobiet w wieku powyżej 17 lat. Zauważyć należy, że już w grupie dziewcząt 17—20-letnich aż $\frac{1}{3}$ jest podejrzana o uprawianie prostytucji. Szczególnie duża (41,4%) jest liczba prostytutek w wieku 35—39 lat.

6. W ścisłym związku z omawianymi uprzednio objawami nieprzystosowania społecznego badanych kobiet pozostaje zjawisko zaniedbywania małych dzieci. Spośród 88 kobiet w wieku do lat 40 posiadających małe dzieci (tj. w wieku poniżej 10 lat) aż u 62 (70,4%) stwierdzić można znaczne, a w niektórych przypadkach nawet bardzo rażące zaniedbywanie dzieci. Szczególne rozmiary przybiera to zjawisko wśród kobiet 30—39-letnich; wiadomo milicji, że aż ok. 85% matek w tym wieku zaniedbuje małe dzieci. Pamiętać należy, że chodzi tu o sytuację, gdy zaniedbywanie dzieci i nieodpowiednia opieka nad nimi przybiera na tyle rażące formy, że fakt ten staje się znany otoczeniu. Można chyba przyjąć, że rzeczywiste rozmiary zjawiska są jeszcze większe.

W szczególnych przypadkach zaniedbywanie dzieci, a także zły wpływ, jaki na ich rozwój wywiera nieodpowiednie zachowanie rodziców, prowadzą do interwencji Sądu dla Nieletnich i w konsekwencji do ograniczenia lub pozbawienia władzy rodzicielskiej. Na szczególną uwagę zatem zasługuje fakt, iż w badanych rodzinach aż 42,4% matek i 45,8% ojców miało ograniczoną władzę rodzicielską. Dotyczy to wszystkich rodziców, niezależnie od obecnego wieku ich dzieci.

Przedstawione dotychczas dane charakteryzują badaną populację dorosłych członków rodzin wieloproblemowych ujawniając znaczne nagromadzenie cech świadczących o nieprzystosowaniu społecznym. Zaledwie ok. $\frac{1}{5}$ ogółu populacji (21,3%) nie przejawia żadnego ze wspomnianych objawów, przy czym dla kobiet dane te wynoszą 36,4%, dla mężczyzn zaś zaledwie 8,9%. Tylko więc 170 dorosłych osób w badanych rodzinach nie może być uznanych za negatywne w świetle danych milicyjnych.

Wprawdzie przyjęte kryterium doboru rodzin do badań (rodziny, w których co najmniej 2 osoby systematycznie nadużywają alkoholu) sprzyjało wejściu do próby znacznej liczby takich osób, niemniej wydaje się

że odsetki badanych w różnych grupach wieku systematycznie nadużywających alkoholu są jednak wyższe niż można by oczekiwać. Osoby te charakteryzuje określony syndrom zachowań związanych z nadużywaniem alkoholu, tj. szczególnie wysoka częstotliwość zatrzymań w stanie nietrzeźwym, pobytów w izbie wytrzeźwień oraz spraw w kolegiach do spraw wykroczeń, a także takich zachowań, które wg MO stanowią bezpośrednio zagrożenie dla innych członków rodziny.

Znaczny odsetek mężczyzn w badanych rodzinach nie podejmuje systematycznej pracy, a zjawisko to przybiera szczególnie rozmiary wśród mężczyzn w wieku 30—39 lat.

Badane rodziny problemowe charakteryzują także wysokie odsetki karanych sędawnie mężczyzn i kobiet, przy czym w populacji mężczyzn 30—40-letnich najwyższe są odsetki wielokrotnie karanych (4 i więcej razy);

IV. TYPOLOGIA RODZIN WIELOPROBLEMOWYCH

1. Przedstawione dotychczas dane pozwoliły na scharakteryzowanie ogółu populacji badanych rodzin problemowych, ze szczególnym uwzględnieniem dorosłych członków tych rodzin, pod względem rozmiarów ich indywidualnego nieprzystosowania społecznego.

Wiemy zatem, jakie rozkłady cech nieprzystosowania społecznego charakteryzują ogół badanej populacji, nie wiemy natomiast, jakie są badane rodziny jako całość. Konieczna jest więc próba ich typologii.

Próba taka wiąże się z szeregiem problemów. Powinna być ona bowiem poprzedzona decyzją, ze względu na jakie cechy chcemy jej dokonać. Czy chodzić nam będzie o typologię ze względu na występowanie określonych objawów nieprzystosowania społecznego oraz stopień nasilenia i kumulację cech negatywnych, czy też interesować nas będzie np. kwestia struktury badanych rodzin i jej powiązań z nieprzystosowaniem społecznym. W obu wymienionych tu przypadkach napotykamy na znaczne trudności, które rozwiązać można jedynie na drodze arbitralnych decyzji.

Wspomniane trudności są związane w głównej mierze z konsekwencjami przyjęcia przez nas szerokiej definicji rodziny badanej oraz jednoczesnego badania rodzin na różnych etapach ich historii.

W badaniu niniejszym za rodzinę uznaliśmy co najmniej 2 osoby zamieszkujące wspólnie, prowadzące (w pełni bądź częściowo wspólne) gospodarstwo domowe lub też nie prowadzące wspólnego gospodarstwa, ale, mieszkające razem i pozostające w stosunku pokrewieństwa. Tak szeroka definicja pociąga za sobą konieczność uwzględnienia zarówno

znacznego stopnia skomplikowania struktury rodziny, jak i jej wewnętrznych problemów. Poza tym badamy wprawdzie wybrane rodziny w jednym okresie, ale na różnych etapach ich historii. Musimy więc brać pod uwagę fakt, iż długość i dotychczasowy przebieg danego związku bądź też różna dla badanych w różnym wieku i o różnych cechach osobowości ich historia życia powodują znaczne zróżnicowanie problemów poszczególnych rodzin.

Rozpatrując na przykład problem dzieci w rodzinach wieloprotymowych zwracamy uwagę na różne zagadnienia w zależności od ich wieku. W rodzinach, w których dzieci są małe, na plan pierwszy wysuwa się wpływ nieprzystosowania społecznego rodziców na sytuację rozwojową dziecka w aspekcie stanu opieki. W rodzinach, w których dzieci są starsze, sprawa funkcji opiekuńczych rodziny, mimo że ważna, nie jest jednak pierwszoplanowa, istotne są natomiast konsekwencje, jakie dla socjalizacji dzieci i młodzieży pociąga za sobą nieprzystosowanie rodziców i negatywna atmosfera w rodzinie. W tym drugim przypadku istotnym problemem jest występowanie objawów zaburzonej socjalizacji młodzieży.

Dodatkową komplikacją jest fakt, iż podstawą doboru rodzin do badania było występowanie w rodzinie co najmniej 2 osób nadużywających alkoholu niezależnie oczywiście od tego, kim są te osoby w strukturze badanej rodziny. A zatem nie możemy w rozpatrywaniu nieprzystosowania w danej rodzinie wychodzić od jego objawów w jednym pokoleniu, np. rodziców bądź dzieci, sytuacja może być bowiem różna w różnych rodzinach. Ponadto nie można także pominąć znacznego zróżnicowania badanych rodzin pod względem ich liczebności (od 2 do 13 osób).

Przyjmując zaś za podstawę typologii niektóre przejawy nieprzystosowania społecznego, musimy zdać sobie sprawę z konsekwencji wybrania takich, a nie innych przejawów. Z kolei biorąc pod uwagę stopień nasilenia skumulowanych cech negatywnych stajemy w obliczu skomplikowanego problemu wyważenia stopnia nieprzystosowania danej rodziny jako całości i przeprowadzenia próby oceny, który z agregatów cech wskazuje na większe nasilenie cech negatywnych. Każda próba przydania określonej wagi poszczególnej cesze nieprzystosowania u poszczególnych osób w rodzinie i następnie ewentualne tworzenie agregatów cech jest oparta na arbitralnej decyzji.

W opracowaniu niniejszym przyjęto dwupłaszczyznowy schemat analizy: po pierwsze wychodząc od nasilenia występowania w badanych rodzinach wyróżnionych cech nieprzystosowania społecznego wśród dorosłych członków rodzin, po drugie zaś od cech strukturalnych rodziny. Każda z tych płaszczyzn pozwoli na uchwycenie nieco innej problematyki charakterystycznej dla rodzin wieloprotymowych, obie zaś stanowić

będą punkt wyjścia do szczegółowego przedstawienia podstawowych problemów badanych rodzin.

2. W pierwszej ze wspomnianych płaszczyzn analizy wyjdziemy od scharakteryzowania badanych 222 rodzin ze względu na nasilenie nieprzystosowania społecznego rodziny. Jak już było powiedziane, dokonanie obiektywnej i jednoznacznej typologii rodzin problemowych pod kątem stopnia ich nieprzystosowania społecznego nie wydaje się być możliwe. W opracowaniu niniejszym starano się pogrupować rodziny wg stopnia nasilenia występowania w danej rodzinie wybranych cech nieprzystosowania. Przyjęto następującą metodę postępowania, w pełni zdając sobie sprawę z jej wszelkich niedostatków: ograniczono się do zbadania występowania w danej rodzinie, takich cech, jak 1) alkoholizm i systematyczne nadużywanie alkoholu, 2) wielokrotne (4 i więcej razy) sprawy w kolegium do spraw wykroczeń, 3) zachowania uznane za niebezpieczne dla innych członków rodziny i osób obcych, 4) karalność sądowa z uwzględnieniem recydywy, 5) prostytutka, 6) niepodjęcie pracy bez powodu — systematycznej bądź dorywczej (tylko w przypadku mężczyzn). Każdej z tych cech przydano 1 punkt, z tym że w przypadku karanych sądowo powyżej 2 razy przydawano 2 punkty. Uwzględniając wszystkich dorosłych (tj. w wieku 17 lat i powyżej) członków rodziny obliczyliśmy średnią dla niej liczbę punktów.

Należy tu wyjaśnić, że cała procedura „punktowania” ma na celu jedynie wyłonienie grup rodzin charakteryzujących się mniej więcej jednakowym stopniem nasilenia wybranych objawów, zaś uzyskany wynik liczbowy nie ma znaczenia. Wybrane grupy rodzin charakteryzują w dalszym ciągu jedynie ze względu na występowanie syndromów uznanych przeze mnie za najważniejsze objawy nieprzystosowania.

Zastosowana metoda może budzić szereg zastrzeżeń. Nie uwzględniono bowiem z jednej strony niektórych innych ważnych cech wpływających na znaczne zaburzenie funkcjonowania rodziny, z drugiej zaś strony zastosowany system punktowy nie pozwala na merytoryczne zróżnicowanie intensywności występowania poszczególnych objawów. Ograniczenie się do wymienionych wyżej 6 objawów z pominięciem innych spowodowane było wspomnianym wyżej znacznym skomplikowaniem struktury rodzin oraz niejednakowym w każdym przypadku etapem ich historii. Nie można było np. uwzględnić takiej ważnej cechy, jak rażące zaniedbywanie małych dzieci, gdyż tylko w niektórych rodzinach były w okresie badania małe dzieci. Nie wiemy także na ogół, jak wyglądał stan opieki nad dziećmi już obecnie dorosłymi w okresie ich dzieciństwa. Jeżeli zaś chodzi o pewną sztywność zastosowanego systemu punktacji w odniesieniu do uwzględnionych objawów, to jest ona także spowodowa-

na zarówno znacznym zróżnicowaniem badanego materiału, jak i przyjętą metodą zbierania danych.

W rozpatrywaniu wyników zastosowanej tu procedury musimy zatem zdawać sobie cały czas sprawę z wszelkich, wspomnianych wyżej, a także innych jej niedostatków.

Próbę opisu badanych rodzin, wieloprotblemowych ze względu na nasilenie nieprzystosowania społecznego całej rodziny należy rozpocząć od podziału podstawowego, a mianowicie na takie, których członków charakteryzuje wyłącznie syndrom zachowań związanych z systematycznym nadużywaniem alkoholu (bez karalności sądowej), i takie, w których oprócz nadużywania alkoholu występuje także karalność sądowa niektórych bądź wszystkich członków rodziny.

I tak wśród 222 rodzin wieloprotblemowych w zaledwie 39 (17,6%) żaden z członków badanej rodziny nie był karany sądownie. A zatem w 82,4% rodzin występuje zarówno alkoholizm, jak i karalność.

Z kolei zauważyć należy, że w ponad połowie rodzin (117) nie ma ani jednej dorosłej osoby, którą można by uznać za „pozytywną”, tj. nie nadużywającą alkoholu, nie karaną, systematycznie pracującą. W 54 rodzinach (24,3%) jest tylko 1 osoba, w 36 (16,2%) 2 osoby, w 12 rodzinach (5,4%) 3 osoby, a w 3 rodzinach więcej niż 3 osoby uznane w świetle powyższych kryteriów za pozytywne.

W wyniku zastosowanej procedury zmierzającej do określenia stopnia nieprzystosowania aspołecznego każdej z badanych rodzin przy uwzględnieniu takich objawów nieprzystosowania dorosłych członków badanych rodzin, jak alkoholizm, wielokrotne sprawy w kolegium, zachowania niebezpieczne dla otoczenia, karalność sądową z uwzględnieniem recydywy, nieprzystosowania społecznego każdej z badanych rodzin przy uwzględnieniu ich nieprzystosowania społecznego.

Grupa I (o szczególnie wysokich rozmiarach nieprzystosowania społecznego) to rodziny, w których wśród dorosłych członków rodziny nie ma ani jednej osoby pozytywnej (w rozumieniu zastosowanego kryterium nieprzystosowania), wszystkie osoby nadużywają alkoholu, na ogół wszystkie są karane sądownie (z reguły więcej niż 2 razy), wszystkie miały wielokrotne sprawy w kolegium. Pozostałe objawy nieprzystosowania (prostytucja, niepodejmowanie pracy, zachowania niebezpieczne dla otoczenia) występują u niemal wszystkich członków tych rodzin.

Grupa I (o szczególnie wysokich rozmiarach nieprzystosowania rodzin średnim nasileniem objawów nieprzystosowania. Wśród członków rodzin tej grupy zdarzają się osoby pozytywne. U osób pozostałych rzadziej niż w grupie poprzedniej występuje kumulacja uwzględnionych objawów. Są także tacy członkowie rodziny, którzy poza systematycznym nadużywaniem alkoholu nie przejawiają innych objawów.

Grupa III to rodziny, w których wszyscy Członkowie nie przejawiają innych objawów nieprzystosowania poza systematycznym nadużywaniem alkoholu, bądź takie, w których 2 osoby dorosłe są pozytywne, a u pozostałych nie występuje kumulacja czynników nieprzystosowania.

Grupa IV w porównaniu do ogółu badanych, rodziny te charakteryzują się stosunkowo najmniejszym nasileniem występowania omawianych objawów nieprzystosowania społecznego. W większości tych rodzin liczba osób pozytywnych jest większa niż osób, u których występują niektóre z tych objawów (z reguły jedynie systematyczne nadużywanie alkoholu).

Uszeregowanie rodzin według nasilenia objawów nieprzystosowania społecznego przedstawia tablica 4.

Tablica 4. Rodziny według nasilenia objawów nieprzystosowania społecznego

Grupa	Rodziny	
	Ib.	%
I	64	28,8
II	78	35,1
III	69	31,1
IV	11	4,9

Wyłonione grupy określono nie nazwami opisowymi, ale symbolami liczbowymi wskazującymi na ich uszeregowanie wg stopnia nasilenia objawów, aby uniknąć sytuacji, w której o jakiejś grupie należałoby powiedzieć, że są to rodziny „o umiarkowanym nasileniu nieprzystosowania społecznego”, co byłoby w zasadniczej sprzeczności z podstawowym kryterium doboru rodzin do badań (co najmniej 2 osoby systematycznie nadużywające alkoholu) zakładającym znaczne nasilenie nieprzystosowania.

Oczywiście mamy tu do czynienia nie z wyraźnym podziałem całej populacji rodzin na 4 jasno wyróżnialne grupy, a jedynie z wyłonieniem się tych grup w ramach continuum cech nasilonego nieprzystosowania społecznego.

Jak widać, blisko $\frac{1}{3}$ rodzin charakteryzuje się bardzo wysokim nasileniem skumulowanych objawów nieprzystosowania społecznego uwzględnionych w naszej analizie. Można przypuszczać, że rodziny te w stopniu jeszcze większym niż pozostałe stanowią problem społeczny zarówno dla, bezpośredniego sąsiedztwa, jak i szerszego społeczeństwa z uwagi na skrajne zaburzenia funkcjonowania rodziny, rozprzestrzenianie negatywnych wzorów społecznych, zagrożenie dla otoczenia. Kumulacja wyróżnionych 6 objawów wiąże się z innymi, różnymi w przypadku każdej z rodzin, przejawami zaburzeń funkcjonowania rodziny bądź też z innymi

indywidualnymi objawami nieprzystosowania społecznego poszczególnych członków rodziny. Oczywiście stwierdzenia powyższe dotyczą wszystkich rodzin wieloprotblemowych, niemniej wydają się szczególnie istotne w przypadku dwóch wymienionych grup rodzin.

Powstaje pytanie, czy zastosowana metoda tworzenia typologii rodzin wieloprotblemowych przy uwzględnieniu u dorosłych członków rodziny jedynie 6 wymienionych objawów nieprzystosowania oddaje rzeczywiste rozmiary nieprzystosowania rodziny. Wydaje się, że jest tak niewątpliwie w przypadku skrajnych kategorii, tj. rodzin o najwyższym i najniższym nasileniu nieprzystosowania w świetle przyjętych kryteriów, i to niezależnie od struktury rodziny (np. liczba i wiek dzieci). Jest wprawdzie tak, że do kategorii rodzin o największym nasileniu mogły wejść dwuosobowe rodziny bezdzietne, w których oboje małżonkowie są wprawdzie wykołejeni w znacznym stopniu, jednak wykołejenie to z racji faktu ich bezdzietności nie ma takiej wagi społecznej jak w przypadku rodzin, w których są dzieci, a rodzice wykazują analogiczne nasilenie objawów jak w rodzinach wymienionych uprzednio. Jednakże wydaje się, że fakt, iż w rodzinie o znacznym nasileniu nieprzystosowania wszystkich dorosłych osób wychowują się dzieci, jedynie wzmacnia jeszcze i tak już negatywny obraz rodziny.

W przypadku rodzin zaliczanych do kategorii środkowych pod względem nasilenia wymienionych objawów można mieć w wielu wypadkach uzasadnione wątpliwości, czy konkretna sytuacja każdej z rodzin nie może wpłynąć modyfikująco na naszą opinię o rzeczywistych rozmiarach nieprzystosowania w rodzinie. Wydaje się jednak, że uzyskana w wyniku zastosowanej procedury typologia rodzin mimo wszystkich zastrzeżeń oddaje zróżnicowanie rodzin pod kątem ich uciążliwości dla otoczenia i stopnia postrzegania przez otoczenie tych rodzin jako problemu społecznego w środowisku sąsiedzkiem i miejskim.

Ponieważ, jak wspomniano, mamy do czynienia z continuum nasilenia nieprzystosowania, poniżej przedstawione zostaną krótkie charakterystyki niektórych rodzin z grupy tych o największym i najmniejszym nasileniu objawów nieprzystosowania społecznego wśród ogółu badanych rodzin wieloprotblemowych. Siłą rzeczy metoda zbierania materiałów, tj. opieranie się na informacjach od dzielnicowego i danych ze źródeł oficjalnych, a nie wywiad środowiskowy, wpłynęła na pewną zwięzłość tych charakterystyk.

Rodziny z grupy I

Rodzina 165. Ojciec (45) nałogowy alkoholik, chory psychicznie, na rencie inwalidzkiej, leczył się w szpitalu psychiatrycznym i w zakładzie dla alkoholików, 3 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 3 sprawy w kolegium, wielokrotnie

zatrzymywany w stanie nietrzeźwym; wg MO w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny; karany 1 raz za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom. Matka (41) alkoholiczka, 3 razy przebywała w izbie wytrzeźwień, miała 2 sprawy w kolegium; pracuje dorywczo; prostytutka. Troje dzieci (14, 11, 10) nosi nazwisko matki z pierwszego małżeństwa, ale ojcem ich jest jej obecny mąż (nieformalny). Matka ma z pierwszym mężem 3 dzieci, którymi nie opiekowała się zupełnie, odebrała jej władzę rodzicielską, dzieci do pełnoletności przebywały w domu dziecka; ojciec ich porzucił matkę, pił. Dzieci z obecnego związku umieszczono w domu dziecka pozbawiając rodziców władzy rodzicielskiej, gdy dzieci miały 5 lat, 2 lata i 1 rok. Dzieci były zupełnie zaniedbane, zagłodzone. Córka (14) w wieku 6 lat została zgwałcona przez ojca, gdy przebywała w domu na przepustce; w stanie ciężkim przebywała dłuższy czas w szpitalu. Do 11 roku życia nie sprawiała kłopotów wychowawczych. Potem dwukrotnie uciekała z domu dziecka; w 13 roku życia przeniesiono ją do zakładu wychowawczego. W oczekiwaniu na miejsce w zakładzie przebywała około miesiąca w domu. W tym okresie, jak i w czasie wakacji (także w domu) wg dzielnicowego piła wino z kolegami w piwnicy. Synowie (11 i 10) uciekali 2 razy z domu dziecka. Wszyscy troje byli namawiani do ucieczek przez matkę. Kuzyn ojca (22) alkoholik, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium; w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla innych osób. Karany 4 razy za kradzież z włamaniem, udział w bójce, uszkodzenie ciała, zabójstwo. Zabójstwa dokonał w czasie wesela zabijając współbiesiadnika. Obecnie odbywa karę 15 lat więzienia. Przed pobytem w zakładzie karnym nigdzie nie pracował.

Rodzina 146. Ojciec (61) nałogowy alkoholik, miał sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczył się w poradni; w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny i osób obcych; wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium; karany 4 razy za kradzieże i przestępstwa przeciwko władzom i urzędom; pracuje dorywczo, często zmienia pracę z uwagi na egzekwowanie przez komornika należności za zadłużenia wobec różnych instytucji (za ubrania robocze, zaliczki itp.). Matka nie żyje od 12 lat, nie piła, nie była karana. Przyjaciółka ojca (55) alkoholiczka (brak danych od kiedy), wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała liczne sprawy w kolegium, nie karana, pracuje systematycznie jako salowa w szpitalu; notowana jako prostytutka. Córka (24) alkoholiczka, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała liczne sprawy w kolegium, karana 1 raz za paserstwo; nie pracuje nigdzie; prostytutka. Ma troje dzieci (9, 6, 4 lata) każde z innym mężczyzną. Dwoje starszych dzieci jest w domu dziecka z uwagi na sytuację rodzinną. Najmłodszy w okresie badań przebywał jeszcze w domu, ale sprawa umieszczenia go w domu dziecka była w toku załatwiania. Matka zostawiała dziecko samo w domu na wiele godzin, sprowadzała mężczyzn, urządzała libacje kończące się nad ranem. Od 3 miesięcy nie ma jej w domu; dzieckiem zajmuje się w pewnym stopniu przyjaciółka ojca.

Rodzina 143. Ojciec (52) alkoholik, miał sprawę w komisji społeczno-lekarskiej, leczył się w poradni dla alkoholików; wielokrotnie zatrzymywany w stanie nietrzeźwym, wiele razy przebywał w izbie wytrzeźwień; miał liczne sprawy w kolegium; uważany za niebezpiecznego w stanie nietrzeźwym dla innych członków rodziny; karany 2 razy za niepłacenie alimentów; pracuje systematycznie jako betoniarz. Matka (47) często bywa nietrzeźwa; nie karana; pracuje dorywczo jako sprzątaczką. Synowie Roman (24) i Ryszard (21) systematycznie nadużywają

alkoholu, obaj byli wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym oraz przebywali w izbie wytrzeźwień, obaj mieli wielokrotne sprawy w kolegium: obaj karani 3 razy — Roman za rozbój i inne przestępstwa przeciwko mieniu, Ryszard za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom oraz udział w gwałcie zbiorowym ze szczególnym okrucieństwem (kara 13 lat). Roman nigdzie nie pracuje, Ryszard przed umieszczeniem w zakładzie karnym także nigdzie nie pracował. Obaj uznani przez MO za niebezpiecznych w stanie nietrzeźwym dla innych członków rodziny. Syn (11) przebywa w domu, uczy się dobrze, wg MO otoczony jest przez matkę właściwą opieką. Rodzice udostępniali mieszkanie 2 prostytutkom (mieli o to sprawę w kolegium). Dane z okresu nieletniości starszych synów: obaj nie mieli właściwej opieki ze strony rodziców. Roman w wieku 15 lat dokonał włamania, sprawę skierowano do Sądu dla Nieletnich — orzeczono zakład poprawczy z zawieszeniem na 2 lata i dozór kuratora; w wieku 16 lat dokonał włamania oraz pobił przechodnia; w obu przypadkach sprawę skierowano do Sądu dla Nieletnich. Był opóźniony w nauce o 3 lata. Ryszard w wieku 12 lat dokonał napadu rabunkowego na nieletniego (zabrał 300 zł), sprawę skierowano do Sądu dla Nieletnich; w wieku 13 lat dokonał włamania do gołębnika oraz pobił chłopca w szkole. W obu przypadkach sprawę skierowano do Sądu dla Nieletnich. W szkole źle się uczył, wagarował, źle się zachowywał; opóźniony w nauce o 3 lata. W wieku 14 lat zatrzymano go raz pierwszy na ulicy w stanie nietrzeźwym.

Rodzina 101. Ojciec (33) i matka (32) alkoholicy, wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium, oboje uważani przez MO za niebezpiecznych w stanie nietrzeźwym dla rodziny i osób obcych. Matka karana 2 razy za przestępstwa przeciwko mieniu. Ojciec karany 5 razy za kradzieże i naruszenie nietykalności cielesnej. Oboje pracują dorywczo. Matka prostytutka. Warunki materialne rodziny bardzo złe. W domu libacje, awantury, matka przyjmuje mężczyzn. Córka (13) od 9 roku życia wielokrotnie zatrzymywana w nocy, gdy błąkała się po ulicy, uciekała z domu. Umieszczono ją w pogotowiu policyjno-opiekuńczym. Drugie dziecko (7) przebywa w domu małego dziecka (brak danych od kiedy).

Rodzina 40. Ojciec (58) i 2 synowie (22, 29) alkoholicy, wszyscy trzej wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli i liczne sprawy w kolegium. Wszyscy trzej pracują dorywczo. Ojciec karany 7 razy: 5 razy za kradzieże oraz 2 razy za lekkie uszkodzenie ciała. Syn (29) karany 1 raz za rozbój, syn (22) karany 3 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, przeciwko władzom i urzędom oraz groźby. W nieletniości miał 2 sprawy w Sądzie dla Nieletnich za kradzież. Przebywał w zakładzie poprawczym. Matka nie żyje od 8 lat. Nie piła, nie była karana.

Rodzina 204. Ojciec (50) i matka (48) alkoholicy, mieli sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczyli się w poradni przeciwalkoholowej; oboje wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium do spraw wykroczeń. Ojciec nie karany; matka, karana 2 razy za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom; oboje uważani przez MO za niebezpiecznych w stanie nietrzeźwym dla innych członków rodziny. Matka prostytutka, sprowadza mężczyzn do domu. W domu libacje. Syn (brak danych o wieku, ma poniżej 10 lat) na wniosek MO umieszczony w 1972 r. w domu dziecka.

Rodzina 147. Ojciec (43) i matka (43) alkoholicy, mieli sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczyli się w poradni przeciwalkoholowej; oboje wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium za zakłócenie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym. Oboje 2 razy karani za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom oraz przeciwko mieniu. Ojciec pracuje dorywczo, matka nie pracuje. Jest prostytutką. Wg informacji z 1968 r. matka w więzieniu, ojciec zupełnie nie zajmuje się dziećmi (wówczas w wieku 11 i 6 lat), urządza całonocne libacje, dzieci nie mają gdzie spać, chodzą głodne i brudne. Córka (18) systematycznie nadużywa alkoholu, wielokrotnie zatrzymywana w stanie nietrzeźwym, miała więcej niż 4 sprawy w kolegium; nie karana; nigdzie nie pracuje; podejrzana o uprawianie prostytutki. W wieku 11 lat została umieszczona ze względu na sytuację' rodzinną w domu dziecka, w 16 r. ż. zwolniona z domu dziecka do domu, skierowana do pracy i szkoły dla pracujących. Pomędzy 16 a 17 rokiem życia trzykrotnie zatrzymana, w stanie nietrzeźwym, wywoływała awantury w miejscu publicznym. W tym samym okresie dwukrotnie porzucała pracę i szkołę. Syn (13) w wieku 6 lat umieszczony w domu dziecka, od 1974 r. przebywa w zakładzie wychowawczym.

Rodzina 184, Matka (46) i przyjaciel (41) alkoholicy, oboje wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium, matka wg MO niebezpieczna w stanie nietrzeźwym dla rodziny i osób obcych; karana 3 razy za kradzieże. Przyjaciel karany 3 razy za kradzież i przestępstwa przeciwko władzom i urzędom. Matka pracuje dorywczo, przyjaciel nie pracuje w ogóle. Ojciec odszedł od rodziny 16 lat ternu, prawdopodobnie nadużywał alkoholu, odbywał karę 4 lat pozbawienia wolności za spowodowanie wypadku drogowego w stanie nietrzeźwym. Wszystkie trzy córki (21, 19, 16) nadużywają alkoholu. Lidia (16) wg informacji MO w wieku 8 lat zatrzymana w nocy z siostrą na ulicy, uciekły z domu z powodu awantury urządzonej przez przyjaciela matki. Chodziła do szkoły specjalnej, często wagarowała, uciekała z domu, włóczyła się po ulicach wieczorem. Ze względu na sytuację wychowawczą w wieku 14 lat umieszczono ją na wniosek szkoły w zakładzie wychowawczym. W czasie przebywania w domu na przepustce lub wakacjach często widywana przez dzielnicowego w stanie wskazującym na spożycie alkoholu. Izabela (21) od 14 r. ż. widywana w towarzystwie zdemoralizowanej młodzieży, wagarowała, uciekała z domu. Zgwałcona w 14 r. ż. przez 2 nieletnich. W tym samym wieku zatrzymana w stanie nietrzeźwym w melinie pijacko-prostytyckiej. W 15 r. ż. dokonała kradzieży, Sąd orzekł zakład poprawczy z zawieszeniem na 2 lata i dozór kuratora. W 16 r. ż. wywołała awanturę w stanie nietrzeźwym. W wieku 17 lat za zakłócenie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym ukarana przez kolegium grzywną (1800 zł). Obecnie uważana za alkoholickę, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała więcej niż 4 sprawy w kolegium. prostytutka. Karana 2 razy za kradzież i rozbój.

Rodziny z grupy IV

Rodzina 115. Ojciec (50) alkoholik, wielokrotnie zatrzymywany w stanie nietrzeźwym, 3 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, nie miał spraw w kolegium. Nie karany. Chory przewlekle. Pracuje dorywczo. Matka (49) nie pije, nie karana, pracuje systematycznie. Synowie (25 i 20) często bywają nietrzeźwi, nie mieli sprawy w kolegium, nie byli karani, pracują systematycznie. Córka (23) nie pije, nie karana, pracuje systematycznie. Synowa (25) nie pije, nie karana, obecnie nie pracuje, opiekuje się małym dzieckiem.

Rodzina 126. Ojciec (56) często bywa nietrzeźwym, nie miał spraw w kolegium, nie karany, pracuje systematycznie. Matka (60) nie pije, nie karana pracuje systematycznie. Syn (28) często bywa nietrzeźwy, nie karany, nie miał spraw w kolegium, pracuje dorywczo. Córka (25) nie pije, nie karana, pracuje systematycznie, w należyty sposób opiekuje się dzieckiem. Zięć (29) nie pije, nie karany, pracuje systematycznie.

Rodzina 187. Ojciec (47) alkoholik, 3 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 2 sprawy w kolegium, nie karany, obecnie na rencie, uprzednio pracował systematycznie. Matka (48) nie pije, nie karana, pracuje systematycznie. Syn (18) często bywa nietrzeźwy, nie miał spraw w kolegium, nie karany, nie przebywał w izbie wytrzeźwień, pracuje systematycznie. W wieku 15 lat dokonał kradzieży, przebywał 2 lata w zakładzie wychowawczym. W wieku 17 lat legitymowany w stanie nietrzeźwym na ulicy.

3. Przejdźmy obecnie do drugiej ze wspomnianych płaszczyzn analizy, tj. struktury badanych rodzin. Za organizującą zasadę podziału przyjęliśmy wyróżnienie liczby pokoleń w danej rodzinie.

Wśród 222 rodzin wyróżnić można:

- 145 (65,3%) rodzin dwupokoleniowych.
- 49 (22,1%) rodzin trzypokoleniowych,
- 20 (9,0%) bezdzietnych małżeństw (formalnych i nie formalnych),
- 2 (0,9%) rodzeństwa,
- 6 (2,7%) rodzin „innych”.

Kategorię rodzin „innych” stanowią rodziny, w skład których wchodzi małżonkowie i ktoś z rodzeństwa jednego z małżonków.

W znacznej części dalszego opracowania będziemy się opierać na wyróżnionych w ten sposób dwóch podstawowych grupach rodzin, tj. rodzin dwu- i trzypokoleniowych.

Jak widzimy, dwa podstawowe typy rodzin w tym ujęciu to 145 rodzin dwupokoleniowych i 49 rodzin trzypokoleniowych. Taki wstępny podział badanych rodzin wydaje się konieczny z uwagi na specyfikę opracowywanego materiału. Jak już wspomniano na wstępie, 222 rodziny wieloprotblemowe badamy w różnych etapach ich historii, w związku z czym sytuacja rodzinna jest bardzo różna, a co za tym idzie różne są problemy wynikające z określonej kumulacji objawów nieprzystosowania członków rodziny i ewentualnych zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny. Uświadomienie sobie tej specyfiki materiału jest szczególnie istotne, gdy chcemy rozpatrywać zagadnienie rodzin wieloprotblemowych jako środowiska wychowawczego.

Dwie podstawowe grupy rodzin, tj. rodziny dwupokoleniowe i trzypokoleniowe, różnią się w sposób zasadniczy, gdy idzie o liczebność rodziny. Tabela 5 przedstawia szczegółowe rozkłady tych liczebności. Rodziny dwupokoleniowe są znacznie mniej liczne. Takie, których liczebność nie

Tablica 5. Liczebność rodzin dwupokoleniowych i trzypokoleniowych

Osób w rodzinie	Rodzina dwupokoleniowa		Rodzina trzypokoleniowa	
	Ib.	%	Ib.	%
2	6	4,1	—	—
3	50	34,5	1	2,0
4	34	23,4	7	14,3
5	29	20,0	9	18,4
6	13	9,0	10	20,4
7	6	4,1	5	10,2
8	2	1,4	4	8,2
9	2	1,4	4	8,2
10	2	1,4	6	12,2
11	1	0,7	—	—
12	—	—	3	6,1
Razem	145	100,0	49	100,0

przekracza 6 osób, stanowią 91% (w grupie rodzin trzypokoleniowych zaledwie 55,1%). Przeważają wśród nich rodziny małe — do 4 osób (62,1%). Wśród rodzin trzypokoleniowych najliczniejsza jest grupa takich rodzin, których liczebność wynosi od 4 do 7 osób (63,3%).

Tablica 6. Struktura rodzin dwupokoleniowych

Kategoria	Struktura rodziny	Liczba
1	oboje rodzice i dzieci	96
2	oboje rodzice, dzieci i krewni	5
3	matka i dzieci	10
4	ojciec i dzieci	7
5	matka, dzieci, drugi mąż lub przyjaciel matki	11
6	rodzice, dzieci, współmałżonkowie dzieci	6
7	matka, dzieci, współmałżonkowie dzieci	7
8	o strukturze zdeorganizowanej lub trudnej do klasyfikacji	3
Razem		145

Strukturę rodzin dwupokoleniowych przedstawia tablica 6. Kategorie 1—7 nie wymagają w zasadzie szczegółowego opisu, jedynie kategoria 8 kwalifikuje się do ilustracji na podstawie materiałów.

Rodzina 69, w okresie badań składała się z 6 osób, a jej struktura kształtowała się następująco : matka (40), przyjaciel matki (41), syn przedmałżeński (21), córki (20 i 16) z małżeństwa matki, ojciec zmarł, gdy miały 9 i 5 lat, córka (10) z poprzednim przyjacielem matki. Z przyjacielem obecnym matka jest od 2 lat.

Rodzina 46 — w okresie badań sytuacja rodzinna przedstawiała się następująco: ojciec (42) z od 1,5 roku przebywa w więzieniu za rozbój (wyrok 6 lat), matka (42) od roku mieszka z przyjacielem (32), w rodzinie wychowują się: syn (19) przedmałżeński oraz syn (8) z małżeństwa matki.

Rodzina 166, w okresie badań składała się z ojca (45), jego przyjaciółki (32), brak danych od kiedy są razem, synów ojca (22 i 24), matka ich zmarła, gdy mieli 12 i 10 lat, syn (12) przyjaciółki ojca z jej małżeństwa, obecnie w domu dziecka. Mąż jej odszedł przed 11 laty.

Omówienie niektórych problemów związanych z funkcjonowaniem dwupokoleniowych rodzin wieloprotblemowych wymaga dokonania podziału rodzin na grupy w zależności od wieku dzieci. Omawianie bowiem niektórych zagadnień w stosunku do ogółu tej grupy rodzin nie pozwoliłoby na uchwycenie wszystkich ważnych problemów. Podział ten ilustruje tablica 7.

Tablica 7. Podział rodzin w zależności od wieku dzieci

Dzieci	L.b.	%
Do lat 10	25	17,2
Do lat 10 i starsze	15	10,4
W wieku 10—16 lat	16	11,0
W wieku 10—16 lat i starsze	16	11,0
W wieku 17 lat i starsze	73	50,4
Razem	145	100

Jak widzimy, połowę rodzin dwupokoleniowych stanowią takie, w których dzieci są już dorosłe, tj. w wieku 17 i więcej lat, natomiast rodziny, w których są wyłącznie dzieci najmłodsze, stanowią około 1/6 wszystkich rodzin w tej grupie.

Analizę sytuacji w 145 rodzinach dwupokoleniowych zaczniemy od przedstawienia rozmiarów nieprzystosowania społecznego rodziców. Wobec skomplikowanej struktury niektórych z tych rodzin przyjmiemy, że interesować nas będą w tym miejscu niektóre dane dotyczące ojca wszystkich bądź większości dzieci w rodzinie lub też ojczyrna, pod którego wpływem przebywały najdłużej. Jeżeli chodzi o matki, to sytuacja jest o tyle prostsza, że w zasadzie w każdej prawie z rodzin wszystkie dzieci miały tę samą matkę.

Biorąc pod uwagę takie objawy nieprzystosowania rodziców, jak systematyczne nadużywanie alkoholu bądź alkoholizm oraz karalność sądową możemy postarać się o wyłonienie rodzin, które charakteryzuje kumulacja wymienionych objawów u obojga rodziców (tablica 8).

Tablica 8. Alkoholizm* i karalność rodziców w rodzinach dwupokoleniowych

Ojciec lub mąż matki	Matka									
	1. nie nadużywa alkoholu		2. alkoholiczka nie karana		3. alkoholiczka karana		4. brak danych		razem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
1. nie nadużywa alkoholu	4	10,0	—	—	—	—	—	—	4	2,7
2. alkoholik nie karany	19	47,5	26	38,3	5	13,9	—	—	50	34,5
3. alkoholik karany	14	35,0	40	58,8	27	75,0	1	—	82	56,6
4. brak danych	3	7,5	2	2,9	4	11,1	—	—	9	6,2
Razem	40	100,0	68	100,0	36	100,0	1	—	145	100,0

* Przez „alkoholizm” uważa się w tym miejscu zarówno alkoholizm w lekarskim rozumieniu, jak i systematyczne nadużywanie alkoholu.

Jedynie w 4 rodzinach na 145 oboje rodzice nie nadużywają alkoholu i nie są karani sądownie. Rodzin, w których zarówno ojciec, jak i matka to alkoholicy lub osobnicy systematycznie nadużywający alkoholu, jest 98, tj. 67,6%, wśród nich zaś rodzin, w których oboje rodzice to alkoholicy karani sądownie, jest 27 (18,6% ogółu rodzin dwupokoleniowych).

Zaledwie 27,6% matek nie nadużywa alkoholu. Na 145 rodzin dwupokoleniowych 104 (71,7%) to takie rodziny, w których matka systematycznie nadużywa alkoholu bądź też jest alkoholizką. Analiza innych danych pozwala na uzupełnienie obrazu nieprzystosowania matek o jeszcze jedną cechę. W 30 rodzinach matka jest także prostytutką. A zatem możemy powiedzieć, że w 72% rodzin dwupokoleniowych sytuacja wychowawcza jest zdecydowanie zła ze względu na nieprzystosowanie matki. Przyjmując, że współwystępowanie takich dwóch zasadniczych objawów nieprzystosowania, jak alkoholizm i prostytutka matek, stwarza sytuację szczególnego zagrożenia dla prawidłowego funkcjonowania rodziny, możemy uznać ok. 21% rodzin dwupokoleniowych za wybitnie złe środowiska wychowawcze. Bliższa analiza danych na temat nieprzystosowania matek (w rozumieniu wspomnianych dwóch objawów) wskazuje na szczególnie złą sytuację wychowawczą małych dzieci (do lat 10), gdyż we wszystkich rodzinach, w których są małe dzieci, matki systematycznie nadużywają alkoholu, zaś 37% tych rodzin, to takie, w których matki są prostytutkami. W rodzinach, w których są dzieci wyłącznie dorosłe, bądź też także i dorosłe, odsetki matek alkoholiczek i matek prostitutek alkoholiczek zmniejszają się. Na 89 rodzin w tej grupie w ok. 43% rodzin matki są pozytywnie, a w każdym razie nie nadużywają

alkoholu. Matek prostytutek jest wśród ogółu matek w tej grupie zaledwie 6,7%, a matek nadużywających alkoholu (prostyutek i nieprostytutek) ok. 55,0%. Wydaje się, że przedstawiona tu wyraźna różnica w nasileniu nieprzystosowania matek (gdy idzie o oba wzięte pod uwagę objawy) w dwóch skrajnych pod względem wieku dzieci grupach rodzin dwupokoleniowych wiąże się z inną podstawową przyczyną, ze względu na którą MO zwróciła uwagę na te rodziny. W jednym przypadku można sądzić, że powodem zainteresowania rodziną była sytuacja małych dzieci matek alkoholiczek, w drugim zaś przypuszczalnie nasilenie nieprzystosowania społecznego innych poza matką członków rodziny, najczęściej ojca i dorosłych synów.

Wielokrotnie podnoszono w badaniach kryminologicznych, zwłaszcza nad nieletnimi przestępcami, zagadnienie wpływu nieprzystosowania rodziców na przebieg procesu socjalizacji dzieci. Proces ten ulega szczególnemu zaburzeniu w tych rodzinach, w których nie tylko ojciec, ale i matka przejawia objawy nasilonego nieprzystosowania społecznego.

Analiza omawianych uprzednio danych co do nieprzystosowania matek w tej grupie rodzin wieloprotblemowych pozwoliła nam na przypuszczenie, że rodziny, w których matki nadużywają alkoholu, cechować musi rażące zaburzenie podstawowych funkcji rodziny, a mianowicie jej funkcji opiekuńczych. Ponieważ, jak wykazano, najwyższe odsetki matek systematycznie nadużywających alkoholu występowały w tych rodzinach, w których były wyłącznie dzieci małe, tj. do lat 10, lub też dzieci do lat 10 i starsze, można przypuszczać, że sytuacja wychowawcza tych dzieci jest szczególnie zła.

Podkreślić należy, że na 25 rodzin, w których były wyłącznie dzieci do lat 10, w 5 oboje rodzice byli alkoholikami karanymi sądownie, a w pozostałych 20 oboje byli alkoholikami, a karane było jedno z rodziców, z reguły ojciec. Sytuacja dzieci jest tym gorsza, że w żadnej z tych rodzin nie było ani jednej osoby pozytywnej, tj. nie nadużywającej alkoholu, nie karanej, pracującej systematycznie.

Także we wszystkich rodzinach, w których dzieci były w wieku do 10 lat i starsze, oboje rodzice byli alkoholikami, przy czym w 6 rodzinach oboje byli także karani sądownie. W 4 rodzinach tej grupy sytuacja dzieci jest nieznacznie lepsza, nie wszystkie bowiem osoby dorosłe są negatywne w rozumieniu trzech podstawowych kryteriów (alkoholizm, karalność, stosunek do pracy).

Na 25 rodzin, w których są dzieci do lat 10, zaniedbywanie dzieci, niekiedy rażące, stwierdzono w 22 rodzinach. W każdym przypadku matka nie opiekowała się małymi dziećmi, pozostawiała je bez opieki, nie dbała o zapewnienie dostatecznego pożywienia i odzieży. W 6 rodzinach do częściowej choćby opieki nad dziećmi włączają się dziadkowie lub

inni krewni mieszkający osobno. Spośród 44 małych dzieci w tych rodzinach 8 umieszczono w domu dziecka. Na podkreślenie zasługuje, iż w 11 rodzinach dzieci pozbawione opieki rodziców nie miały jej też z żadnej innej strony, tj. nie umieszczono ich w domu dziecka ani nie opiekowały się nimi nawet częściowo żadne inne osoby.

W grupie 15 rodzin, w których dzieci były w wieku do lat 10 i starsze, zaniedbywanie małych dzieci stwierdzono we wszystkich rodzinach. Z powodu rażącego zaniedbywania ze strony rodziców w 10 rodzinach umieszczono dzieci do lat 10 w domu dziecka.

Sytuację dzieci małych w dwupokoleniowych rodzinach wieloproblemowych ilustrują poniższe materiały.

Rodzina 66. Ojciec (39) alkoholik, miał sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, nie leczył się, wielokrotnie zatrzymywany w stanie nietrzeźwym, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium, karany 3 razy za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom. Wg MO w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny. Matka (38) alkoholiczka, pracowała jako woźna w szkole, ostatnio nigdzie nie pracuje, miała liczne sprawy w kolegium, więcej niż 4 razy przebywała w izbie wytrzeźwień, nie karana. Informacja MO z 1968 r.: w domu awantury, rodzice przepijają zarobione pieniądze, dziecko (wówczas 5-letnie) pozbawione opieki, zaniedbane. Na wniosek MO w listopadzie 1968 r. umieszczone w domu małego dziecka. W czerwcu 1970 r. na wniosek rodziców córka została wydana matce. We wrześniu umieszczono ją ponownie w domu małego dziecka na skutek awantur w domu, w czasie których matka zastała dotkliwie pobita przez ojca. W listopadzie 1970 r. sąd ograniczył rodzicom władzę rodzicielską. W lipcu 1974 r. zgodnie z postanowieniem Sądu rodzice ponownie zabrali ją do domu. Wg informacji MO z września 1974 r. rodzice piją codziennie, w domu stałe awantury, dziewczynka błąka się po ulicach śpi na schodach, dokarmiają ją sąsiedzi. Zgłosiła się sama do sekcji do spraw nieletnich Komendy Dzielnicowej MO z prośbą o umieszczenie jej w domu dziecka. W wyniku wniosku interwencyjnego MO umieszczono ją w domu dziecka, gdzie przebywa dotychczas.

Rodzina 189. Ojciec (30) alkoholik, 3 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 3 sprawy w kolegium, nie karany, pracuje dorywczo jako pracownik fizyczny niewykwalifikowany. Matka (24) często bywa nietrzeźwa, nie pracuje. Często wychodzi z domu na parę godzin, pozostawia dzieci (6 i 4 lata) bez opieki. Wraca w stanie nietrzeźwym. Rodzice często piją razem, potem, gdy im zabraknie pieniędzy, chodzą po sąsiadach prosząc o alkohol. W domu nie ma awantur, dzieci nie są bite. Z tego powodu w ewidencji sekcji do spraw nieletnich MO znalazły się dopiero na skutek interwencji prowadzącego wywiad o rodzinie.

Rodzina 49. Ojciec (33) i matka (26) alkoholicy. Ojciec miał sprawę w komisji społeczno-lekarskiej i był leczony w poradni dla alkoholików, oboje wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień i mieli liczne sprawy w kolegium, oboje nie pracują. Matka prostytutka. Ojciec karany 2 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, matka za przestępstwa przeciwko władzom i urzędom (2 razy). Ojciec, gdy jest w stanie nietrzeźwym, uważany jest przez MO za niebezpiecznego dla rodziny. Warunki materialne rodziny bardzo złe. D z i e c k o (5) zaniedbane, prze-

bywa w domu» częściowo opiekuje się nim babka mieszkająca osobno. Na czas odbywania przez matkę kary pozbawienia wolności babka zabiera je do siebie. Komitet Osiedlowy zgłaszał sytuację dziecka do Sądu dla Nieletnich. Brak danych co do wyniku interwencji.

Rodzina 2. Ojciec (35 i matka (30) alkoholicy, mieli sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, nie leczyli się; oboje wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium. Matka prostytutka, Ojciec, karany 4 razy za drobne przestępstwa agresywne. Uważany za niebezpiecznego dla rodziny. Pracuje dorywczo. Dwoje małych dzieci (9 i 7 lat) przebywa obecnie w domu dziecka. Sytuacją dzieci zainteresowano się w 1968 r. na skutek zgłoszenia się babki dzieci z prośbą o pomoc w ich sytuacji. Stwierdzono, że matka zupełnie nie interesuje się dziećmi, rodzice urządzają w domu stale libacje. Matka sprowadza do domu mężczyzn (klientów). Dzieci były zaniedbane, wygłodzone. Opiekowała się nim częściowo babka mieszkająca osobno. We wrześniu 1968 r. wystąpiono do Sądu dla Nieletnich z wnioskiem opiekuńczym. W lutym 1969 r. Sąd dla Nieletnich ograniczył rodzicom władzę rodzicielską i wyznaczył stałego kuratora do nadzoru nad rodziną. W czerwcu 1968 r. stwierdzono, że sytuacja dzieci nie uległa żadnej poprawie. We wrześniu 1969 r. dzieci umieszczono w domu dziecka. Obecnie rodzice zupełnie się nimi nie interesują.

Rodzina 188. Ojciec (33) i matka (30) alkoholicy, ojciec miał liczne sprawy w kolegium, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, karany 2 razy za kradzież i przestępstwo przeciwko władzom i urzędom, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny. Matka miała 2 sprawy w kolegium, 3 razy przebywała w izbie wytrzeźwień, była karana 1 raz za udział w bójce. Oboje rodzice pracują dorywczo. Dzieci (11, 4, 3) były zaniedbane. W domu były awantury, libacje. Panował brud, nędza. W lipcu 1970 r., gdy najstarsza córka miała 7 lat» matka odbywała karę pozbawienia wolności, ojciec nie zajmował się zupełnie dzieckiem. Dziewczynka była bez opieki i środków do życia. Została wtedy umieszczona w domu dziecka, gdzie przebywa dotychczas. W październiku 1973 r. wg informacji MO w domu przebywało dwoje dzieci (wówczas 2 lata i 1 rok) całkowicie pozbawionych opieki. W końcu października 1973 r. Sąd dla Nieletnich ograniczył rodzicom władzę rodzicielską i wyznaczył kuratora. W listopadzie 1973 r. kurator stwierdził, że dzieci są bardzo słabo rozwinięte, są pozostawiane przez rodziców bez opieki na wiele godzin, w domu panuje brud, brak podstawowych sprzętów, nie ulega żadnej poprawie. We wrześniu 1969 r. dzieci umieszczono w domu dziecka. Zostały umieszczone tam w lutym 1974 r.

Rodzina 158. Matka (34) alkoholiczka, miała sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczona w poradni i na oddziale odwykowym, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała liczne sprawy w kolegium, nie karana, prostytutka. Ma dwoje dzieci. Syn (6) jest jej dzieckiem ze związku z przyjacielem, alkoholikiem karanym sądownie, zmarłym w 1972 r. na skutek zatrucia. denaturatem. Bo śmierci przyjaciela matka nie zajmowała się zupełnie dzieckiem (wówczas 2-letnim). Zostawiła je bez opieki. Zaopiekowała się nim sąsiadka. Umieszczono je w domu małego dziecka, gdzie przebywa dotychczas. Córka (17) jest nieślubnym dzieckiem. Ojciec nieznan. Ody miała 7 lat, MO stwierdziła, że matka zupełnie nie interesuje się dzieckiem, opiekuje się nim 80-letnia ciotka matki,, utrzymując je z renty. W 10 r. ż. umieszczona w domu dziecka, w 13 r. ż. skreślono

na z listy wychowanków, gdyż systematycznie ucieka, nie chce się uczyć. Oddano ją do domu. Nie opiekowano się nią nadal, widywano późno w nocy na ulicy, spotykana w stanie nietrzeźwym w wieku 15 lat. W 16 r. ż. dokonała kradzieży, umieszczono ją w zakładzie wychowawczym. Obecnie przebywa w domu, często widywana w stanie nietrzeźwym. Nigdzie nie pracuje.

Rodzina 191. Ojciec (34) systematycznie nadużywa alkoholu, nie przebywał w izbie wytrzeźwień, nie miał spraw w kolegium, nie karany, pracuje systematycznie, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny. Matka (36) alkoholiczka, wielokrotnie zatrzymywana w stanie nietrzeźwym, 2 razy przebywała w izbie wytrzeźwień, miała 2 sprawy w kolegium. Wg MO w stanie nietrzeźwym niebezpieczna dla rodziny, nigdzie nie pracuje. W domu stale awantury, bójkę między rodzicami. Córka (10) mimo braku warunków do nauki uczy się bardzo dobrze. Ma pomoc ze strony szkoły, załatwiono jej świetlicę i bezpłatne obiady.

Omawiane dotychczas konsekwencje nadużywania alkoholu przez jedno lub oboje rodziców odnosiły się głównie do sytuacji małych dzieci, tj. zaniedbywania przez rodziców podstawowych obowiązków opiekuńczych wobec dziecka. W miarę dorastania dzieci te zaniedbania oraz wpływ negatywnych wzorców rodzinnych mogą prowadzić do wystąpienia objawów nieprzystosowania społecznego u dzieci. Zajmiemy się teraz dziećmi w następnej grupie wieku, tj. 10—16 lat. W 16 rodzinach, w których były wyłącznie dzieci w tym wieku, było 15 takich, w których oboje rodzice systematycznie nadużywali alkoholu bądź byli alkoholikami (w tym w 5 przypadkach oboje byli także karani, a w 10 albo żadne nie było karane, albo jedynie ojciec). W 1 rodzinie karana alkoholiczka była matka, natomiast brak jest informacji o ojcu.

W grupie 16 rodzin, w których dzieci były w wieku 10—16 lat i starsze, w 13 oboje rodzice byli alkoholikami (w tym w 5 rodzinach zarówno ojciec, jak i matka byli karani). W 3 rodzinach matka jest pozytywna, zaś ojciec systematycznie nadużywa alkoholu bądź jest alkoholikiem.

W badanych rodzinach dwupokoleniowych było 60 dzieci w wieku 10—16 lat (39 chłopców i 30 dziewcząt).

Podnoszona przy okazji omawiania sytuacji dzieci małych kwestia zaniedbywania dzieci przez rodziców alkoholików zachowuje swą ważność także i wobec dzieci starszych. Ogólnie można powiedzieć, że stan opieki jest równie zły jak w przypadku dzieci małych, zaś ich sytuacja wychowawcza jest tak zła, że w niektórych przypadkach konieczne było odizolowanie dziecka od rodziny (19 dzieci przebywa bądź przebywało w domu dziecka). W niektórych przypadkach dziećmi (zwłaszcza młodszymi) opiekują się inni członkowie rodziny mieszkający osobno, zaś 2 dziewczynki zostały zabrane na stałe przez krewnych i wychowują się w izolacji od rodziców (którzy się nimi zresztą nie interesują zupełnie).

Wspomniane uprzednio negatywne skutki, jakie dla socjalizacji dzieci w tym wieku mogą wynikać z sytuacji wychowawczej w badanych

rodzinach, przejawiają się w występowaniu u dzieci starszych (10—16 lat) następujących objawów nieprzystosowania: sprawy w Sądzie dla Nieletnich miało 8 synów i 7 córek; o 4 synach i 9 córkach wiadomo, że pili alkohol; 3 spośród córek były podejrzewane o uprawianie nierządu; S dzieci uciekało z domu, przy czym w niektórych przypadkach z powodu awantur w rodzinie; wagarowało 5 dzieci, a 6 było znacznie opóźnionych w nauce (powyżej 2 lat).

Sytuację dzieci w niektórych z rodzin ilustrują poniższe przykłady.

Rodzina 105. Ojciec (48 i matka (51) alkoholicy, nie przebywali w izbie wytrzeźwień, nie mieli spraw w kolegium. Ojciec, karany 1 raz za kradzież, matka nie karana. Ojciec pracuje dorywczo, matka nie pracuje, prostytutka. Córka (16) była zawsze zaniedbywana przez rodziców. W 1972 r. (w wieku 13 l.) dokonała kradzieży. W wyniku wywiadu milicyjnego stwierdzano, że jest opóźniona w nauce o 2 klasy, często wagaruje. Rodzice stale pijani, nie interesują się nią. W 1973 r. Sąd dla Nieletnich orzekł umieszczenie jej w zakładzie wychowawczym. Nie umieszczono jej w zakładzie ze względu na brak miejsc. W 1974 r. dziewczynka porzuciła szkołę. Wg dzielnicowego MO mając 15 lat utrzymywała kontakty z mężczyznami, spotykano ją w różnych porach dnia i nocy, jak zaczęła mężczn. Od 13 IX 1974 r. umieszczona w zakładzie wychowawczym.

Rodzina 29. Ojciec (33) i matka (34) alkoholicy, oboje wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, mieli liczne sprawy w kolegium, ojciec wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień. Nie karani. Ojciec pracuje dorywczo jako mechanik samochodowy u prywatnego właściciela warsztatu: z zawodu jest kierowcą, ale był stale zwalniany z pracy z uwagi na pijaństwo. Matka prostytutka Sprowadza mężczyn do mieszkania. Gdy syn miał 6 lat rodzicom ograniczono władzę rodzicielską (babka zgłosiła, że matka nie dba o dziecko i je katuje). Gdy miał 10 lat został doprowadzony do izby dziecka MO przez obce osoby, gdyż był zupełnie pozbawiony opieki, głodny, brudny. Został umieszczony w domu dziecka. W wieku lat 13 przekazany do domu. Uciekał z domu, źle się uczy.

Rodzina 76. Ojciec (42) i matka (38) nałogowi alkoholicy, mieli liczne sprawy w kolegium, ojciec karany 4 razy za kradzieże; matka także za kradzieże karana 2 razy. Córka (15) od 10 lat wychowuje się u ciotki, uczy się dobrze, nie sprawia żadnych kłopotów wychowawczych. Ciotka (siostra matki) zabrała ją ze względu na pijaństwo rodziców i ich pobyty w więzieniu. Rodzice nie interesują się dzieckiem.

Rodzina 172. Ojciec (47) i matka (46) alkoholicy, oboje mieli sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, oboje wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium, niekarani. Wg informacji z 1970 r. w domu, libacje, awantury, sytuacja materialna bardzo zła — rodzice przepijają zarobione pieniądze. Dziecko (wówczas 9-letnie) zaniedbane, uczy się źle. Sąd ograniczył rodzicom władzę rodzicielską i wyznaczył kuratora. Wg wywiadu MO z 1971 r. w domu sytuacja nie zmieniła się. W 1973 r. syn dokonał włamania do samochodu, w wywiadzie stwierdzono, że w dalszym ciągu pozbawiany jest opieki, wagaruje, w mieszkaniu schodzą się wagarowicze. W 1974 r. postanowieniem Sądu dla Nieletnich umieszczony w zakładzie wychowawczym.

Rodzina 154. Obecnie zamieszkują razem: matka (42), przyjaciel matki (39), 6 synów (23, 22, 21, 17, 14 i 6), 2 córki (11 i 18). Ojciec nie żyje od 1971 r. Matka jest alkoholiczką, nie karana, pracuje systematycznie. Ojciec był alkohikiem, chory na gruźlicę, wielokrotnie był karany przez kolegium (urządzał awantury), karany sądownie za kradzież i paserstwo, pracował dorywczo, przez ostatnich parę lat przed śmiercią nie pracował. Wg informacji z 1968 r. w domu częste awantury urządzone przez ojca, bardzo trudna sytuacja materialna. Dzieci niedożywione, brudne, sprawiają wrażenie niedorozwiniętych. Wystąpiono do Sądu dla Nieletnich z wnioskiem opiekuńczym oraz do inspektoratu oświaty o pomoc finansową. We wrześniu 1968 r. Sąd ograniczył rodzicom władzę rodzicielską i ustanowił dozór kuratora. Wielokrotnie przyznawano rodzinie zapomogi i paczki z odzieżą. Przyjaciel matki alkoholik, wielokrotnie przebywał w izbie wtrzęźwień, miał liczne sprawy w kolegium, w stanie nietrzeźwym uważany za niebezpiecznego dla rodziny i osób obcych, karany 5 razy za przestępstwa różne, w tym za znęcanie się nad rodziną w stanie nietrzeźwym. Pracuje dorywczo. Brak informacji, od kiedy dokładnie jest w rodzinie, prawdopodobnie od 1972 r. Matka odkąd jest z nim, pije więcej. Syn (23) często bywa nietrzeźwy, karany 2 razy za kradzież, pracuje dorywczo. Syn (22) nie przejawia objawów nieprzystosowania, syn (21) często bywa nietrzeźwy, nie karany, pracuje systematycznie. Syn (17) chodził do szkoły specjalnej, wagarował, był opóźniany w nauce 2 lata. Widywany jest w towarzystwie zdemoralizowanych kolegów, często bywa nietrzeźwy. Syn (14) uczy się w szkole specjalnej, chory na gruźlicę. Córka (11) uczy się w szkole specjalnej, chora na gruźlicę. Córka (8) uczy się w szkole specjalnej, chorą na gruźlicę. Syn (6) przebywa w domu nic o jego rozwoju nie wiadomo. Żadne z dzieci nie było w domu dziecka.

Rodzina 153. Ojciec (43) i matka (40) alkoholicy, oboje w stanie nietrzeźwym niebezpieczni dla rodziny, wielokrotnie zatrzymywani w stanie nietrzeźwym, mieli liczne sprawy w kolegium, mieli sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, skierowani na leczenie nie podjęli go. Matka pod wpływem alkoholu nieporęczalna. Mają 5 dzieci: 4 synów (19, 17, 16 i 5) oraz córkę (11). Wszystkie dzieci były zaniebane. Matkę zatrzymano w 1973 r., gdy się znęcała nad 3-letnim wówczas synem, była w stanie nietrzeźwym. Syn (19) często bywa nietrzeźwy, nie karany, nie pracuje. W nieletniości dokonał kradzieży w wieku 13 lat, umieszczony w zakładzie wychowawczym. W wieku 15 lat skreślony z listy wychowanków, nie uczył się, uciekał z zakładu. Między 16 i 17 r. ż. dokonał włamania do kiosku, był podejrzany o kradzież samochodu i włamanie na strych. Syn (17) w wieku 13 lat dokonał kradzieży kwiatów w parku. Sąd dla Nieletnich wyznaczył mu kuratora. Uczył się źle, wagarował. W wieku 16 lat dokonał kradzieży, umieszczony w zakładzie wychowawczym. Córka (11) z powodu braku opieki ze strony rodziców umieszczana w domu dziecka.

Przejdźmy obecnie do omówienia ostatniej z grup rodzin dwupoleniowych, a mianowicie tych, w których są wyłącznie dzieci dorosłe, tj. w wieku 17 lat i powyżej. Rodziny te różnią się zasadniczo od poprzednich, jeżeli idzie o nasilenie nieprzystosowania społecznego rodziców. W przeciwieństwie bowiem do rodzin młodszych dzieci alkoholizm obojga rodziców występuje rzadziej. W 4 rodzinach (5,5%) żadne z rodziców nie jest (lub nie było w przypadku już nie żyjących) alkoholi-

kłem. A zatem w 4 rodzinach (na 73) rodzice są pozytywni, natomiast objawy nieprzystosowania społecznego obserwujemy u dorosłych dzieci. W 30 rodzinach (41,1%) matka jest pozytywna, natomiast ojciec nadużywa alkoholu. W blisko połowie rodzin z tej grupy oboje rodzice są (bądź byli) alkoholikami, rodzin, w których oboje byli także karani, jest 7. W 4 rodzinach alkoholicką jest matka, o ojcu natomiast nie mamy informacji.

Wydaje się, że w znacznej liczbie przypadków podstawą do wyłączenia rodzin do badań było systematyczne nadużywanie alkoholu przez dorosłe dzieci, a także niekiedy przez zięciów. Jak zatem w badanych rodzinach dwupokoleniowych kształtują się rozmiary nieprzystosowania społecznego dzieci dorosłych (tj. w wieku 17 lat i powyżej).

Na ogólną liczbę 137 synów w wieku 17 lat i więcej 74 (54%) to osobnicy systematycznie nadużywający alkoholu oraz karani sądownie co najmniej 1 raz. Synów nadużywających alkoholu, ale nie karanych jest 50 (36,5%). Tak więc zaledwie 13 (9,5%) dorosłych synów można uznać w zasadzie za nie przejawiających objawów nieprzystosowania. Jeżeli idzie o występowanie objawów nieprzystosowania społecznego w grupie 48 dorosłych córek, to stwierdzić należy, że ponad połowę z nich można uznać za „pozytywne” w świetle trzech podstawowych kryteriów nieprzystosowania (alkoholizm, karalność, prostytutcja). Córek systematycznie nadużywających alkoholu było 23, wśród nich zaś 6 było karanych sądownie. Wśród 48 dorosłych córek w dwupokoleniowych rodzinach wieloprotblemowych jest 7 prostytutek.

Jak pamiętamy, w 13 rodzinach razem z rodzicami mieszkają także dorosłe dzieci ze współmałżonkami (formalnymi i nieformalnymi). Na ogólny obraz nieprzystosowania rodziny składają się także i ich objawy nieprzystosowania. I tak 4 mężowie (lub przyjaciele) córek to alkoholicy karani sądownie, 1 alkoholik nie karany, zaś 3 są pozytywni (nie nadużywają alkoholu, nie są karani). Pozytywnych synowych jest 4, zaś 2 systematycznie nadużywają alkoholu (nie są karane).

Oczywiście w większości przypadków objawy nieprzystosowania społecznego dorosłych dzieci w dwupokoleniowych rodzinach wieloprotblemowych poprzedzone były występowaniem takich objawów w okresie nieletniości. Te zaś często (nie zawsze) wyprowadzić można ze zdecydowanie negatywnej sytuacji wychowawczej związanej z nasilonym nieprzystosowaniem rodziców. Mechanizmy tych powiązań ilustrowane były przy omawianiu sytuacji młodszych dzieci.

Rodzina 44. Ojciec (61) alkoholik, miał sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczyl się w poradni dla alkoholików, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium. W stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny i osób obcych. Karany 1. raz za znęcanie nad rodziną. Obecnie na

rencie, uprzednio pracował dorywczo. Matka (62) często bywa nietrzeźwa, nie przebywała w izbie wytrzeźwień, nie miała spraw w kolegium, nie karana. Pracuje systematycznie. Córka (25) i zięć (26) nie nadużywają alkoholu, nie karani, pracują systematycznie.

Rodzina 112. Ojciec (62) i matka (64) nie nadużywają alkoholu, nie karani, pracują systematycznie. Obaj synowie alkoholicy, wielokrotnie przebywający w izbie wytrzeźwień, wielokrotnie mieli sprawy w kolegium. Wg MO obaj w stanie nietrzeźwym niebezpieczni dla rodziny i osób obcych. Starszy syn (29) karany 5 razy za drobne przestępstwa agresywne (głównie naruszenie nietykalności i lekkie uszkodzenie ciała). Młodszy (28) karany 3 razy za rozbój, ciężkie uszkodzenie ciała i lekkie uszkodzenie ciała. Obaj synowie pracują dorywczo.

Rodzina 134. Ojciec (51) alkoholik, nie przebywał w izbie wytrzeźwień, nie miał sprawy w kolegium, nie karany, pracuje dorywczo, miał sprawę w komisji społeczno-lekarskiej leczyl się w poradni. Matka (57) i córka (23) nie piją, nie karane, pracują systematycznie. Syn (27) alkoholik miał sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, leczyl się w poradni, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium. Wg MO w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny i osób obcych. Pracuje dorywczo. Karany 5 razy za drobne przestępstwa agresywne i kradzieże.

Rodzina 190. Ojciec (42), matka (42) i syn (23) alkoholicy, wielokrotnie przebywający w izbie wytrzeźwień, mający liczne sprawy w kolegium. W stanie nietrzeźwym ojciec niebezpieczny dla rodziny i osób obcych, syn dla osób obcych. Ojciec obecnie przebywa w zakładzie karnym, poprzednio pracował dorywczo, matka i syn nie pracują. Ojciec karany 6 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, matka karana 2 razy za rozbój i kradzieże, syn karany 1 raz za rozbój.

Rodzina 72. Ojciec (57) i matka (58) często bywają nietrzeźwi, ojciec uważany za alkoholika, nie przebywali w izbie wytrzeźwień, ojciec miał 1 sprawę w kolegium, matka 2 sprawy. Obecnie matka na rencie, uprzednio pracowała systematycznie ojciec także. Matka karana 1 raz za znieważenie milicjanta, ojciec 1 raz — za rozpijanie nieletniego. Syn (20) alkoholik, 2 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 2 sprawy w kolegium, w stanie nietrzeźwym uważany za niebezpiecznego dla rodziny i osób obcych. Nie pracuje. Nie karany. Syn (28) alkoholik, 2 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, 2 razy karany za kradzieże. Pracuje dorywczo. Córki (19 i 24) często bywają nietrzeźwe, nie były w izbie wytrzeźwień, nie miały spraw w kolegium, nie karane, pracują systematycznie. Córka (32) często bywa nietrzeźwa, miała 1 sprawę w kolegium, karana 3 razy za kradzieże i rozbój. Pracuje systematycznie. Wg MO w stanie nietrzeźwym niebezpieczna dla osób obcych. Zięć (38) alkoholik, 2 razy przebywał w izbie wytrzeźwień, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla osób obcych, nie miał spraw w kolegium. Pracuje dorywczo. Karany 4 razy za kradzieże, rozboje, znieważenie milicjanta. Dane z okresu nieletniości dzieci: wg informacji MO z 1967 r. rodzice pija alkohol i aceton. Mieszkanie jest miejscem schadzek prostytutek i pijaków. Odbywają się w nim libacje, mają miejsce awantury. Córka (24) w 1967 r., gdy miała 16 lat piła alkohol z uczestnikami libacji odbywających się w domu. Sąd ograniczył rodzicom władzę rodzicielską i przydzielił kuratora. W 1969 r. ukończyła szkołę podstawową z 3-letnim opóźnieniem. Syn (20) pił jako nieletni, uczęszczał do szkoły specjalnej, ukończył ją z 2-letnim opóźnieniem. C ó r k a (19) chodziła do

szkoły specjalnej, w wieku 13 lat zatrzymana w stanie nietrzeźwym, w wieku 15 lat 4-krotnie uciekała z domu (w tym raz na 2 tygodnie), zatrzymana w melinie w stanie nietrzeźwym, w wieku 16—17 lat dokonała 2 kradzieży, orzeczono zakład poprawczy z zawieszeniem na 2 lata i dozór kuratora.

Następna liczna grupa rodzin w ich podziale wg struktury to 49 rodzin trzypokoleniowych. Rozkład liczebności tych rodzin przytaczaliśmy już uprzednio, obecnie przejdźmy do ogólnej charakterystyki nieprzyستosowania wśród członków tych rodzin. W 12 rodzinach nie ma ani jednej dorosłej osoby pozytywnej, tj. nie nadużywającej alkoholu i nie karanej. W grupie pozostałych 35 rodzin takich, w których jest jedna osoba pozytywna, jest 16, 2 osoby pozytywne — 11, 3 osoby pozytywne — 7, w 1 rodzinie są 4 osoby pozytywne, a w 2 aż 6. Ponadto podkreślić należy, że w 9 rodzinach nikt nie jest karany sądownie, w 13 rodzinach karana jest 1 osoba, w 19 — 2 osoby, w 7 — 3 osoby, a w 1 rodzinie 4. Wszystkie te osoby nadużywają alkoholu bądź są alkoholikami; nie zdarza się bowiem w badanej grupie, aby osoba karana nie nadużywała alkoholu.

Kobiet notowanych bądź podejrzanych o uprawianie prostytucji jest 18, z czego w 3 rodzinach są 2 prostytutki, a w 1 aż 3.

Przedstawienie rozpoczniemy od scharakteryzowania pokolenia najstarszego. I tak w 21 rodzinach żyją oboje dziadkowie bądź też rodzina jest rekonstruowana w najstarszym pokoleniu (w 3 przypadkach). W 23 rodzinach żyje tylko babka, a w 5 tylko dziadek. W około połowie rodzin (22) co najmniej jedno z dziadków (licząc wg wieku młodszego) ma powyżej 60 lat (w tym powyżej 70 lat w 8 rodzinach). W 18 rodzinach wiek ten wynosi 50—60 lat, a w 9 poniżej 50.

Pokolenie średnie to albo dorosłe zamężne (żonate) dzieci ze swoimi dziećmi (bądź też niezamężne, ale posiadające dzieci), albo też to rodzeństwo w różnym wieku, wśród którego jedno lub więcej ma współmałżonka formalnego bądź nieformalnego lub/ i dziecko. W celu uproszczenia skomplikowanego obrazu należałoby się zastanowić, które pokolenie w rodzinie (najstarsze czy średnie) jest rodziną podstawową, kto jest matką lub ojcem rodziny.

Na podstawie analizy poszczególnych przypadków udało się wydzielić wśród 49 rodzin trzypokoleniowych 13 takich, w których za rodzinę podstawową należy uznać pokolenie średnie ze swoimi dziećmi, przy czym z rodziną mieszka ojciec lub matka jednego z rodziców, oraz 36 takich, w których za rodzinę podstawową należy uznać pokolenie najstarsze wraz z dziećmi, z których niektóre mają (bądź nie) współmałżonka i własne dzieci. Ten zabieg wydawał się konieczny, aby móc porównywać informacje na temat nieprzyстosowania rodziców i dzieci.

Okazało się, że w 36 rodzinach, w których za podstawowe uznaliśmy pokolenie najstarsze, 20 matek (mowa o biologicznych matkach dzieci, a nie obecnych współmażonkach ojca) nie nadużywa bądź nie nadużył wało alkoholu, 11 — to alkoholiczki bądź systematycznie nadużywające alkoholu, 4 — to alkoholiczki karane sądownie, o 1 matce brak jest informacji. Jeżeli idzie o ojców, to tylko 1 nie nadużywa alkoholu, 17 systematycznie nadużywa bądź jest alkoholikiem, 16 to. alkoholicy karani sądownie. O 2 ojcach brak jest informacji.

Ujmując nieprzystosowanie rodziców łącznie możemy powiedzieć, że tylko wiz tych rodzin oboje rodzice nie nadużywają alkoholu, w 14 zaś oboje to alkoholicy. Jeżeli idzie o 3 rodziny rekonstruowane, to 1 jest rodziną, w której drugi mąż matki jest alkoholikiem karanym sądownie, zaś w 2 rodzinach przyjaciółki ojców są alkoholizkami nie karanymi.

W rodzinach tej grupy wraz z rodzicami mieszka 48 dorosłych synów i 50 dorosłych córek oraz 4 synów i 7 córek w wieku poniżej 17 lat. Razem mieszka także 13 zięciów i 14 synowych oraz 65 wnuków — w tym 55 dzieci małych w wieku do 10 lat.

Jak wygląda nieprzystosowanie społeczne dorosłych dzieci w tych rodzinach? Jedyne 6 synów można uznać za pozytywne, pozostali to alkoholicy bądź osobnicy systematycznie nadużywający alkoholu, 29 z nich to alkoholicy karani sądownie. Za pozytywne można uznać 20 córek, 22 córki systematycznie nadużywają alkoholu, ale nie są karane, zaś 8 córek to alkoholiczki karane sądownie; 12 córek to prostytutki (notowane lub podejrzone o uprawianie prostytutki).

Wśród dzieci w wieku poniżej 17 lat o czworgu wiadomo, że częsta bywają nietrzeźwe.

Nieprzystosowanie współmażonków mieszkających razem (formalnych i nie formalnych) dorosłych dzieci kształtuje się następująco. 10 synowych oraz 4 zięciów można uznać za pozytywne, 9 zięciów to alkoholicy, wśród których 4 jest karanych sądownie. Wśród synowych nie ma karanych sądownie, natomiast 3 systematycznie nadużywają alkoholu, 1 zaś nie można uznać za pozytywną, mimo że nie nadużywa alkoholu, gdyż całkowicie zaniedbuje dziecko.

Sytuacja małych dzieci w tych rodzinach zależna jest w dużej mierze od stopnia nasilenia nieprzystosowania ich matek. I tak 22 dzieci ma właściwą opiekę ze strony matki i nie można mówić, aby były zaniedbane, mimo że sytuacja materialna rodziny jest niejednokrotnie zła; 23 dzieci natomiast jest zaniedbywanych przez matkę i to nieraz w sposób rażący. W 13 przypadkach babki mieszkające razem przejęły całkowicie opiekę nad nimi (łącznie niejednokrotnie z utrzymywaniem ich), 6 dzieci

umieszczono w związku z sytuacją rodzinną w domu dziecka, 4 dzieci nie ma właściwie żadnej opieki i pomocy.

Jeżeli idzie o wnuki starsze (w wieku powyżej 17 lat), to o 3 z nich wiadomo, że matka nie opiekuje się nimi (ani nie opiekowała), zaś funkcję tę spełnia babka; 3 spośród starszych wnuków bywa niekiedy w stanie nietrzeźwym, 4 nie zdradza objawów nieprzystosowania.

Nie należy zapominać, że nawet te spośród małych dzieci, które otaczane są przez matki właściwą opieką, wychowują się w środowiskach zdecydowanie negatywnych, w których pozostali dorośli członkowie rodziny przejawiają nasilone objawy nieprzystosowania społecznego. Sytuację w pewnym stopniu może ratować jedynie fakt, że bywają wśród rodzeństwa rodziców osoby nie przejawiające tych cech w dużym nasileniu.

Grupa 13 rodzin trzypokoleniowych, w których za podstawowe uznaliśmy pokolenie średnie, w większości składa się z rodzin pełnych (8), rekonstruowane są 2 rodziny, zaś 3 są niepełne (w 1 matka nie żyje, w 2 miał miejsce rozwód rodziców). W 6 rodzinach mieszka razem matka ojca, w 6 matka matki, a w 1 ojciec ojca. W 2 rodzinach mieszkają razem także siostry jednego z rodziców.

Rozmiary nieprzystosowania rodziców (mowa o rodzicach biologicznych) w tej grupie rodzin kształtują się następująco: 3 matki nie nadużywają alkoholu, 9 nadużywa bądź jest alkoholiczkami, o 1 matce brak informacji; 1 ojciec nie nadużywa alkoholu, 9 nadużywa bądź jest alkoholikami (w tym 6 jest karanych sądownie), o 3 nie mamy informacji.

W 2 rodzinach rekonstruowanych obaj drudzy mężowie matek to alkoholicy (jeden z nich także karany sądownie).

W pokoleniu najstarszym 11 babek nie nadużywa alkoholu, 1 nadużywa, dziadek zaś jest alkoholikiem karanym sądownie.

W rodzinach tych jest razem 31 dzieci: 10 dorosłych (7 synów i 3 córki), 10 w wieku 10—16 lat i 11 małych dzieci (do 10 lat). Spośród, dzieci dorosłych 6 synów to alkoholicy lub systematycznie nadużywający alkoholu (w tym 4 karani), 2 córki nadużywają alkoholu, 1 syna i 1 córkę można uznać za pozytywne. - Sytuacja dzieci młodszych nie jest dobra, wszystkie małe dzieci są zaniedbywane przez matkę i opiekę nad nimi sprawuje babka, zaś wśród 10 dzieci w wieku 10—16 lat jest 6 zaniedbywanych przez matkę, 5 z nich zajmują się babki.

Sytuacja dzieci w tej grupie rodzin w porównaniu z poprzednią (w kategorii rodzin trzypokoleniowych) jest o tyle inna, że po pierwsze rozmiary nieprzystosowania pokolenia najstarszego są znacznie niższe, po drugie nie ma na ogół w rodzinie rodzeństwa rodziców, co oznacza z jednej strony, że nie ma takiego nasilenia objawów u dorosłych członków

rodzin, ale z drugiej brak jest pozytywnych osób z grona krewnych, które mogły by otoczyć dziecko dodatkową opieką.

Poniższe charakterystyki rodzin ilustrują różnice między dwoma wyróżnionymi grupami rodzin trzypokoleniowych.

Rodzina 128. Ojciec (69) alkoholik, nie miał spraw w kolegium, nie przebywał w izbie wytrzeźwień, nie karany. Emeryt. Matka (57) nie nadużywa alkoholu, pracuje dorywczo, nie karana. Syn (41) często bywa nietrzeźwy, nie karany, pracuje systematycznie. Córka (26) i synowa (40) nie nadużywają alkoholu, nie karane, pracują systematycznie. Wnukowie (16, 15, 14). opóźnieni w rozwoju, uczą się w szkole specjalnej. W czasie, gdy inni członkowie rodziny pracują, dziadek da je im alkohol, starsi wnukowie pi ją także w piwnicach wino kupione za pieniądze uzyskane ze sprzedaży butelek.

Rodzina 178. Matka (66) nie pije, nie karana, emerytka. Ojciec nie żyje od 15 lat, pił, urządził awantury, karany nie był. Córka (35) alkoholiczka, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała liczne sprawy w kolegium. Nigdzie nie pracuje, utrzymują ją kolejni, liczni przyjaciele. Rozwiedziona, mąż płaci alimenty na dziecko, pił, miał sprawy w kolegium. Córka (39) alkoholiczka wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała liczne sprawy w kolegium, karana 3 razy za kradzież, nigdzie nie pracuje. Rozwiedziona, mąż odszedł ze względu na jej alkoholizm. Syn (11) córki młodszej zaniewany przez matkę, która się nim zupełnie nie interesuje. Utrzymuje go z renty babka. Chłopiec nie sprawia trudności wychowawczych.

Rodzina 10 Ojciec (62) alkoholik, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny i osób obcych, miał sprawy w komisji społeczno-lekarskiej, karany 1 raz za obrazę milicjanta. Nigdzie nie pracuje. Matka (57) często bywa nietrzeźwa, nie miała spraw w kolegium, nie karana, pracuje systematycznie. Synowie Jerzy (24) i Leszek (21) obaj alkoholicy, wielokrotnie przebywali w izbie wytrzeźwień, mieli liczne sprawy w kolegium, Leszek nie karany, pracuje systematycznie. Jerzy karany 2 razy za gwałt, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny, nigdzie nie pracuje. Córka (34), zięć (45) a synowa — żona Jerzego (24) nie nadużywają alkoholu, nie karani. Córka ma 2 dzieci małych, którymi opiekuje się w sposób właściwy

Rodzina 68. Ojciec (65) alkoholik, nie karany, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium. Emeryt, uprzednio pracował systematycznie. Matka (53) nie pije, nie karana, handluje wódką. W mieszkaniu jest melina. Syn (24) systematycznie nadużywa alkoholu, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium, karany 2 razy za rozbój. Obecnie przebywa w więzieniu, przedtem nigdzie nie pracował. Córki (22) i (19) systematycznie nadużywają alkoholu, wielokrotnie zatrzymywane w stanie nietrzeźwym, miały liczne sprawy w kolegium. Pracują dorywczo. Elżbieta (22) jest prostytutką. Ma dziecko, ojciec nie znany. Dziecko (2) jest przez nią zupełnie zaniebane. Opiekuje się nim babka. Wg informacji z nieletni ości nadużywała alkoholu już w wieku 16 lat, nie chciała się uczyć. Była podejrzewana o uprawianie nierządu,

Rodzina 222. Ojciec (34) i matka (33) alkoholicy, ojciec wiele razy przebywał w izbie wytrzeźwień, miał liczne sprawy w kolegium, w stanie nietrzeźwym niebezpieczny dla rodziny. Z zawodu kierowca, odbierano mu prawo jazdy,

obecnie pracuje dorywczo. Nie karany. Matka nie pracuje nigdzie. Nie karana. Dzieci (14, 13, 10, 9[^] 7, 5) pozbawione opieki ze strony rodziców, zaniedbane, brudne. Zanieczyszczają klatki (schodowe, rozpalają wokół domu ogniska. Utrzymuje je babka (54), która pracuje jako salowa (zarabia 2500 zł). Babka nie pije, nie karana. W 1975 r. Sąd ograniczył rodzicom władzę rodzicielską, wyznaczył kuratora dla wszystkich dzieci i zarządził umieszczenie najstarszych trojga w domu dziecka. Do momentu badań dzieci nie były umieszczone w domu dziecka z powodu braku miejsc.

Przejdźmy obecnie do ostatniej z grupy rodzin wydzielonych ze względu na strukturę rodziny, a mianowicie do rodzin jednopokoleniowych. Ustalone kryterium doboru rodzin do badań siłą rzeczy określa podstawową cechą dwuosobowych rodzin, które w podziale rodzin ze względu na strukturę uznalibyśmy za jednopokoleniowe, tj. 20 małżeństw (formalnych i nieformalnych) oraz 2 rodzeństwa. Cechą tą jest systematyczne nadużywanie alkoholu przez obie osoby w rodzinie. Zarówno objawy, jak i nasilenie nadużywania alkoholu oraz współwystępowanie innych przejawów nieprzystosowania społecznego różnicują w pewnym stopniu badane rodziny.

W grupie 20 małżeństw 11 to związki formalne, a 9 nieformalne. Wszystkie osoby w tej populacji określane są jako „często będące nietrzeźwe”. W 11 rodzinach u obojga małżonków stwierdzić można występowanie specyficznego syndromu zachowań związanych z nadużywaniem alkoholu, tj. wielokrotne (4 i więcej) zatrzymania w stanie nietrzeźwym, pobyty w izbie wytrzeźwień i sprawy w kolegium za zakłócenie porządku w stanie nietrzeźwym. W 8 rodzinach oboje są karani sędownie co najmniej 1 raz, przy czym w 4 rodzinach oboje karani byli 4 i więcej razy. Współwystępowanie u obojga wspomnianego syndromu „alkoholowego” z karalnością sądową ma miejsce w 6 spośród 20 rodzin. W rodzinach tych często mają miejsce awantury i bijatyki, w 6 rodzinach oboje badani zostali określani przez MO jako niebezpieczni dla otoczenia.

Spośród 20 żon lub konkubin 8 to prostytutki. W niektórych przypadkach można przypuszczać, że podstawą utrzymania rodziny jest nierząd żony. Mężowie 7 z nich nie pracują nigdzie lub pracują dorywczo.

Rodzina 42. Konkubinat, mąż (37) był uprzednio żonaty, przyczyną rozvodu było pijaństwo badanego. Wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 3 spraw w kolegium, karany 4 razy za kradzieże i przestępstwa przeciwko osobie. Pracuje dorywczo jako zbieracz makulatury. Przyjaciółka (39) alkoholiczka, ponad 4 razy przebywała w izbie wytrzeźwień miała 15 spraw w kolegium, karana 9 razy za kradzieże i przestępstwa przeciwko władzom i urzędom. prostytutka. W domu często libacje, awantury, bójka między badanymi.

Rodzina 35. Mąż (74) alkoholik, 2 razy przebywał, w izbie wytrzeźwień, miał 2 sprawy w kolegium, karany 1 raz, obecnie na emeryturze, poprzednio pracował jako dozorca. Żona (35) alkoholiczka, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeź-

wień, miała liczne sprawy w kolegium, nie karana. prostytutka. Mąż umożliwia jej przyjmowanie mężczyzn w domu. Zarobione w ten sposób pieniądze wspólnie przepijają.

Rodzina 175. Mąż (37) alkoholik, wielokrotnie przebywał w izbie wytrzeźwień, miał 10 spraw w kolegium, karany 1 raz za kradzież. Nigdzie nie pracuje, trudni się nielegalnym handlem. Zona (38) alkoholiczka, wielokrotnie przebywała w izbie wytrzeźwień, miała 30 praw w kolegium, karana 5 razy za przestępstwa różne, prostytutka. W domu ciągle awantury i bójki — zarówno między małżonkami, jak i z innymi uczestnikami częstych libacji. Oboje uznani przez MO za niebezpiecznych zarówno dla siebie nawzajem, jak i osób obcych.

V. PODSUMOWANIE

Celem badań było poznanie niektórych elementów funkcjonowania rodzin o specyficznym nagromadzeniu cech negatywnych związanych z faktem, iż co najmniej 2 osoby w rodzinie systematycznie nadużywają alkoholu.

Rodziny takie stanowią bardzo poważny problem społeczny z jednej strony z uwagi na szczególne nasilenie objawów nieprzystosowania społecznego członków rodziny, z drugiej zaś strony gdyż stanowią negatywne środowisko wychowawcze dla dzieci i młodzieży. Z tych względów określano je mianem rodzin wieloprotblemowych.

Trudno jest określić liczbę rodzin odpowiadającym przyjętym kryteriom. Na podstawie rozeznania w części dzielnicy Praga-Północ wytypowano do badań 222 takie rodziny.

Informacje na temat badanych rodzin zbierano ze źródeł oficjalnych oraz w drodze wywiadu z dzielnicowym MO wg kwestionariusza obejmującego takie dane o wszystkich członkach rodziny, jak systematyczne nadużywanie alkoholu i związane z tym zachowania, przestępczość, uciążliwość i zagrożenie bezpieczeństwa otoczenia, stosunek do pracy, wywiązywanie się z obowiązków rodzicielskich, podejrzenie o uprawianie prostytucji oraz inne dane dotyczące nieprzystosowania społecznego w tych rodzinach.

Badane rodziny wieloprotblemowe zamieszkują w ogromnej większości na terenach zaniedbanych urbanistycznie. Warunki mieszkaniowe tych rodzin, mierzone liczbą osób przypadających na izbę mieszkalną, są znacznie gorsze niż przeciętne dla reszty dzielnicy. Sytuacja materialna rodziny jest „zła” i „bardzo zła” w ponad połowie rodzin.

Niska jest pozycja społeczno-zawodowa członków badanych rodzin. Ok. 70% mężczyzn i 90% kobiet to pracownicy niewykwalifikowani,

W pierwszej części opracowania przedstawiono rozmiary nieprzystosowania społecznego ogółu dorosłej populacji badanych rodzin.

Jedynie 9% badanych mężczyzn i 37% kobiet to osoby nienadużywające alkoholu. Pozostali bądź systematycznie nadużywają alkoholu

bądź są alkoholikami. Podkreślić należy, że znaczne nasilenie nadużywania alkoholu stwierdzono już w najmłodszej grupie badanych dorosłych mężczyzn, tj. w wieku 17—20 lat, jedynie 15% z nich nie nadużywa alkoholu.

Z nadużywaniem alkoholu przez badanych wiążą się oczywiście ściśle takie objawy, jak bardzo często zatrzymania w stanie nietrzeźwym (po nad 57% mężczyzn było zatrzymywanych 3 i więcej razy), wielokrotne pobyty w izbie wytrzeźwień (45% mężczyzn i 17% kobiet przebywało tam ponad 3 razy), liczne sprawy w kolegium do spraw wykroczeń o zakłócenie porządku publicznego w stanie nietrzeźwym (ponad 40% mężczyzn miało 3 i więcej spraw). W badanych rodzinach ponad połowa mężczyzn jest wg MO niebezpieczna w stanie nietrzeźwym dla innych członków rodziny.

Populację badanych mężczyzn charakteryzuje także zaburzony stosunek do pracy — ok. 45% z nich nie pracuje systematycznie, mimo że mogli podjąć pracę zarobkową.

Analiza danych wskazuje na znaczne nasilenie karalności mężczyzn w badanych rodzinach; 57% z nich było karanych co najmniej 1 raz, przy czym karanych 4 i więcej razy było 32%. Kobiet karanych było 20%. Strukturę karalności badanych charakteryzuje w zasadzie równowaga przestępstw przeciwko mieniu i przestępstw agresywnych.

W populacji kobiet w badanych rodzinach problemowych 1/5 stanowią podejrzane o uprawianie prostytucji.

W omówieniu nieprzystosowania społecznego kobiet nie sposób pominąć zagadnienia pełnienia ról macierzyńskich. 70% kobiet posiadających małe dzieci (do lat 10) nie zapewnia im opieki, przy czym zaniedbywanie dzieci w niektórych przypadkach przybiera rażące formy.

Jedynie ok. 1/5 ogółu populacji dorosłych członków badanych rodzin nie przejawia żadnego ze wspomnianych wyżej objawów, przy czym wśród mężczyzn jest ich zaledwie niecałe 9%.

Druga część opracowania poświęcona jest próbie scharakteryzowania badanych rodzin pod kątem nasilenia nieprzystosowania społecznego w całej rodzinie.

Na 222 badane rodziny tylko w 39 żaden z członków rodziny nie był karany sądownie, czyli w ponad 80% rodzin współwystępuje alkoholizm i karalność.

W ponad połowie rodzin nie ma ani jednej dorosłej osoby, którą można by uznać za pozytywną, tj. nie nadużywającą alkoholu, nie karaną, systematycznie pracującą. W 54 rodzinach jest tylko 1 osoba pozytywna, w 38 rodzinach 2, a w 15 rodzinach za pozytywne w świetle powyższych kryteriów uznano 3 osoby.

W wyniku zastosowania procedury zmierzającej do określenia stopnia nieprzystosowania społecznego każdej z badanych rodzin stwierdzono, że blisko 1/3 rodzin charakteryzuje się bardzo wysokim nasileniem skumulowanych objawów nieprzystosowania społecznego. Stanowią one poważny problem społeczny w stopniu jeszcze większym niż pozostałe rodziny.

Analiza sytuacji wychowawczej w badanych rodzinach przeprowadzona na podstawie podziału rodzin ze względu na ich strukturę prowadzi do stwierdzenia, że sytuacja ta jest szczególnie zła w tych rodzinach, w których matka systematycznie nadużywa alkoholu bądź jest prostytutką. Odnosi się to szczególnie do sytuacji dzieci małych. W prawie wszystkich rodzinach, w których są małe dzieci, stwierdzono zaniedbanie dzieci niekiedy rażące. Matki nie opiekowały się dziećmi, pozostawiały je bez opieki, nie dbały o zapewnienie im dostatecznego pożywienia i odzieży, przy czym dzieci nie miały w wielu przypadkach pomocy z żadnej innej strony.

W miarę dorastania dzieci zaniedbania oraz wpływ negatywnych wzorców rodzinnych mogą prowadzić do wystąpienia objawów nieprzystosowania społecznego.

Grupa rodzin, w których są dzieci najstarsze, tzn. już dorosłe, różni się zasadniczo od rodzin pozostałych niższym nasileniem objawów nieprzystosowania społecznego rodziców. Wydaje się, że w znacznej liczbie przypadków podstawą do wyłonienia rodzin do badań było systematyczne nadużywanie alkoholu przez dorosłe dzieci, a w mniejszym stopniu przez rodziców.

W rodzinach, w których mieszkają razem trzy pokolenia, zróżnicowanie nasilenia objawów nieprzystosowania społecznego w dwóch starszych pokoleniach związane jest z tym, które z nich tworzy rodzinę podstawową, zaś sytuacja pokolenia najmłodszego, czyli wnuków, związana jest z nasileniem tych objawów w pokoleniach starszych.

Nie może ulegać wątpliwości, że rodziny objęte badaniami wymagają specjalnej troski i pomocy ze strony społeczeństwa. Dotyczy to zwłaszcza dzieci, które wychowują się w wyjątkowo niesprzyjających warunkach, nierzadko są niedożywione, pozbawione opieki i maltretowane. Sytuacja rodzinna takich dzieci sprzyja stopniowemu wykołejaniu się społecznemu, które może przybrać bardzo poważne formy. Niezbędna jest więc jak najwcześniejsza interwencja ze strony wyspecjalizowanych służb społecznych, która winna przybrać przede wszystkim formy pomocy i właściwego kierowania procesem wychowawczym.

Odrębne zagadnienie stanowi problem alkoholizmu w badanych rodzinach, którego praktyczne rozwiązanie nie mieści się w ramach niniejszego opracowania.